

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA HISTORIJU

Balija Nejra, BA

**Društveno-političke promjene izazvane vladavinom Diokleciana i
Konstantina**
(završni magistarski rad)

Mentor: prof. dr. Salmedin Mesihović

Sarajevo, 2023.

SADRŽAJ

UVOD	3
1.0. Dioklecijanov život	6
1.1 Uspostava dominata	8
1.2. Tetrarhija	10
2.0. Dioklecijanove reforme	14
2.1. Vojne reforme	17
2.2. Reforme u administraciji	19
2.3. Vjerska reforma u doba Dioklecijana	22
3.0. Vanjska politika Dioklecijana i smrt	27
4.0. Konstantin Veliki	30
4.1. Borba za prevlast	32
4.2. Bitka kod Milvijskog mosta	35
5.0. Konstantin i kršćanstvo	37
5.1. Milanski edikt	39
5.2. Licinije i Konstantin	41
5.3. Nikejski koncil	43
6.0. Administrativne reforme pod Konstantinovu vlašću	47
6.1. Vojni režim Konstantina	49
6.2. Osnivanje Konstantinopolja	52
7.0. Smrt Konstantina Velikog	56
ZAKLJUČAK	58
Summary	60
Biografija	61
BIBLIOGRAFIJA	62

UVOD

Od nastanka Rimske države, moć, ugled i vlast su bili osnovni postulati na kojim su se koplja lomiti i zbog čega će i sam opstanak zavisiti. Rimsko Carstvo je prolazilo kroz razne oblike vlasti i režime na kojima je država funkcionirala. Osnovni principi su uvijek ostajali isti ali forma se mijenjala s obzirom na društveno-političke prilike. Tako je uspostavom dominata počela nova etapa uređenja vlasti koja je bila rame uz rame sa promjenama koje su se dešavale u tom periodu. Tako, na primjer, pojavom principata nije bilo potrebe da se vode polemike o pitanju kršćanstva, niti je vjerska politika u velikim razmjerama uticala na vlast. Dok je sa dominatom vjersko pitanje bilo osnovi izazov koji je uticao na skoro sve sfere života ali i na suštinsku vlast *dominusa*. Uticalo je na pitanje legitimiteta vlasti. Naravno, ne treba biti izričit, stoga treba znati da su i u principatu na površinu izbijali razni problemi samo drugačijeg karaktera, shodno tom dobu.

Pojava dominata je u velikoj mjeri promijenila pogled na antičkog čovjeka ali i strukturu same države. U principatu preovladavalo je jedinstvo Carstva, dok je sa karakteristika dominata podijela istog na sferu uticaja. Dominus postaje inkarnacija boga koji je predstavljen kao gospodar nad svojim podanicima. Ovaj princip je uspostavio Dioklecijan, a Konstantin Veliki će nastaviti da reformiše novi sistem. Stoga, tema ovog završnog rada je analiza društveno-političkih promjena, koje su nastale kao uzročno-posljedična veza cladavina Dioklecijana (284.-305.) i Konstantina (306.-337.). Ključne promjene desile su se u društvenom, političkom, socijalnom, vojnom ali ponajviše vjerskom pogledu o kojima ćemo govoriti u daljem radu. Dioklecijan je uspostavio tetrahiju kao sistem vlasti četvorice dominusa, koji su imali različite oblasti pod svojom jurisdikcijom. Konstantin je jedno vrijeme podržavati ovakvu podjelu strukture vlasti ali je na kraju raskrstiti i postao jedini rimski car. Još jedna razlika između ova dva dominusa je vjersko pitanje u kojem je Dioklecijan oštro bio protiv kršćana, dok je Konstantin vodio politiku mira i tolerancije. S druge strane, socijalne, administrativne i vojne reforme su za Konstantina bile samo produžetak već uspostavljenog sistema od strane Dioklecijana.

Ova su se dva vladara u velikoj mjeri prožimali po pitanju vlasti i uređenja države pa je stoga njihovo spajanje u jednu temu opravdano zbog sistema društveno-političkih promjena koje će Dioklecijan započeti a Konstantin ili završiti ili dodatno doraditi. Cilj rada je da se prikaže početak dominatskog režima i Dioklecijanove reforme na skoro svim poljima društvenog života. Uspostava tetrahije (vladavine četvorice careva), administrativne i vojne promjene, te oštra politika prema kršćanstvu. Također, cilj je da se prikaže život i rad

Konstantina Velikog, njegove borbe za prevlast u želji da bude jedini vladar, dominus. Njegova tolerantna politika prema kršćanima predstavlja pečat njegove vladavine a učvršćivanje administrativno-socijalnih promjena će pokazati moć i ugled Konstantina. Naravno, pored navedenog osnivanje Konstantinopolja je bilo bitno obilježje u njegovom životu. Zbog toga je mnogi historičari smatrati da promjene koje je on donio, u mnogočemu će imati velike posljedice za buduće generacije.

Na samom početku će biti predstavljen Dioklecijanov život i dolazak na vlast unutar čega je obrađen dominat i tetrahija. Način na koji je Dioklecijan došao na vlast i njegove prve promjene zasigurno su obilježile čitav jedan period rimske historije. Tetrahija je također, bila oblik vladavine koji je označio da vlast više nije u rukama jednog vladara, sada su bila četiri. Treba istaknuti da je tetrahija također stvorena i zbog čiste potrebe da se uspostavi kontrola nad čitavim Carstvom. Drugo poglavlje govori o Dioklecijanovim reformama u koje su uključene vojne, socijalne, administrativne. Zapravo, to poglavlje govori o pojedinostima novog sistema i načinu na koji su zajedno sa tetrahijom došle i promjene u čitavom društvenom sektoru Carstva. U to poglavlje je uključena i vjerska politika koja je bila krajnje brutalna i graničila je sa potpunim zabranama ispovijedanja kršćanstva pod palicom nasilja. Treće poglavlje govori o Dioklecijanovoj vanjskoj politici, ratovima koje je vodio sa svojim neprijateljima zajedno sa svojim kolegama na vlasti. Poglavlje završava sa odlaskom sa vlasti i smrti Dioklecijana.

Sljedeće poglavlje govori o tome ko je bio Konstantin i kako se on istakao nakon smrti Dioklecijana. Pored toga, govori se o njegovoj ratnoj politici do vremena kada će on postati samostalan vladar. To doba je prožeto nizom ratova i nasilja između tetrahija i zbog toga je dosta detaljno opisan način i put dolaska do samostalne vlasti. Sljedeće poglavlje je o Konstantinu i kršćanstvu. To poglavlje vrlo detaljno opisuje Milanski edikt, Nikejski koncil ali i položaj kršćana tog doba. Konstantinova politika prihvatanja i davanja slobode kršćanima se protezala i sa njegovim privatnim pogledom na istu. Stoga je ovo poglavlje vrlo važno za cjelokupan pogled kako na doživljaj rimske stvarnosti tog doba, tako i na širenje kršćanstva općenito. Sljedeće poglavlje govori o sistemu i promjenama koje je Konstantin većinom nastavio od Dioklecijana. Tu je obrađena vojna, administrativna, poreska i socijalna slika tog vremena. Pored toga, to poglavlje donosi i naslov o Konstantinopolju, osnivanju i strukturi a ponajviše njegovom strateškom i kulturnom značaju. Posljednje poglavlje ovog rada govori o smrti Konstantina, način na koji je njegov život završio i značaju njega kao ličnosti u tom periodu ali i kroz čitavu historiju.

Pisanim antičkim djelima treba pristupiti sa kritičkim pogledom pri proučavanju, te ih treba komparirati sa savremenim historijskim istraživanjima i narativima u pogledu ove teme. To je potrebno uraditi da bi se shvatila bitnost ovog perioda i promjena. Stoga se treba pristupiti vanjskoj i unutarnjoj kritici izvora. Tokom izrade rada korišteni su izvori i literatura. Od izvora su korištena djela Euzebija iz Cezareje i Laktancijeva djela. O Dioklecijanovom i Konstantinovom djelovanju opširnije su pisali autori William Dunstan, L. de Blois, R.J. Van der Spek, Edward Gibbon, Matthew Bunson, Charles Matson Odahl, Mesihović i mnogi drugi. Ovi autori su nastojali pružiti objektivniju interpretaciju antičkih izvora, te su imali za cilj da kritički pristupe pretjerano subjektivnom pristupu izvora na pojedine teme. Za kraj, bitno je spomenuti da u metodološkom pogledu u radu je korištena tematska metoda rada.

1.0. Dioklecijanov život

Gaj Aurelije Valerije Dioklecijan, koji se prije dolaska na vlast zvao *Diokles*, vladao je Rimskom državom od 285. do 305. godine.¹ Rođen je 240. godine u Dalmaciji kao sin običnih roditelja. O njegovom životu znamo vrlo malo, osim da je pod vlašću Numerijana postao zapovjednik tjelesne straže, a nakon njegove smrti proglašen je carem. Važno je istaknuti da sa njim „*ilirsko carevanje*“ doživljava svoj najveći uspon.² Mesihović smatra da je rođen u provinciji Dalmaciji ali precizno mjesto rođenja se još uvijek ne zna. Čak i datum njegovog rođenja stvara određene kontraverze. Njegovi roditelji su bili u socijalnom pogledu niskog statusa. Otac mu je bio pisar ili oslobođenik senatora Anulina, pa čak je i sam *Diokles* bio oslobođenik. Dakle, njegovo puno ime dolaskom na vlast je *Cesar Caius Aurelius Valerius Diocletianus Augustus* i zvanično je vladao od 20. XI. 284. do 1. V 305. god. n.e.³

Dioklecijan je uživao izuzetnu harizmu i pokazao se autokratskim, hrabrim i tvrdoglavim. Neki historičari period apsolutne monarhije pod Dioklecijanom nazivaju Dominat iako su se početne faze sistema pojavile mnogo ranije.⁴ Ovaj, sada već *dominus*, bio je izuzetno odlučan čovjek, izuzetno vrijedan. Također, izuzetno religiozan u tradicionalnoj religiji Rimljana: onaj koji bi naišao na odobrenje puritanaca. Iako je njegovo obrazovanje bilo ograničeno na praktične zahtjeve vojne organizacije, imao je izuzetan intelekt da posloži novi sistem vladavine i uvede nove promjene.⁵

Ono što je karakteristično za vladavinu Dioklecijana jeste da on konačno raskida sa Augustovim sistemom principata, po kome car nije tretiran kao monarh, nego kao senator i prvi građanin. Dakle, Dioklecijan je prvi otvoreno raskinuo sa starom ustavnom tradicijom.⁶ U periodu pola stoljeća u kojem vladaju Dioklecijan i Konstantin prikazan je kao period revolucija i uspostavljanja novog sistema vlasti i uprave. Ovo je vrijeme gdje postoji čitav niz kompleksnih serija reformi cijelog mehanizma uprave.⁷ Uspostavljen je novi sistem vlasti tzv. tetrahija⁸, promijenjena je ideologija i izgled vladara, uveden je niz ekonomskih i finansijskih

¹ Mirković, 2003, 173.

² Veh, 1976, 13.

³ Od gradova koji se spominju kao mjesto rođenja u Dalmaciji su vjerovatno Salona ili Dokleja. Mesihović, 2015, 2135.

⁴ Dunstan, 2011, 424.

⁵ Williams, 1985, 27.

⁶ Maškin, 1951, 381.

⁷ Potter, 2006, 193.

⁸ Tetrahija je bila kolegijum careva koji se sastojao do dvije grupe: na njenom čelu, dva Augusta, stariji ljudi koji su donosili odluke i sporednoj poziciji, dva Cezara koji su bili mlađi i koji su imali veću izvršnu moć. Jedinstvo carstva je očuvano uprkos ovoj podjeli i izgledu, jer nije bilo teritorijalne podjele. Svaki car je dobio trupe i sektor operacije. Maksimijan: Italiju i Afriku, Konstancije: Galiju i Britaniju, Galerije: Podunavske zemlje i Dioklecijan: Istok. <https://www.britannica.com/place/ancient-Rome/Diocletian> 20.02. 2023.

reformi. Također, izvršena je promjenu u kovanju novca, vojnoj reformi, državnoj organizaciji i administraciji. Kada je uspostavio sistem vladavine povukao se sa vlasti.⁹ Dioklecijan je imao izuzetnu moć kao administrator i predsjedavao je potpunoj reorganizaciji carske strukture. Postavio je svoj kurs na odbrani Carstva od vanjskih napada i unutrašnjih nereda sa snažnim naglaskom na suzbijanje političke i ekonomske slabosti, sprečavanju građanskih ratova i zaštiti granica. Njegova politika je primorala Rimljane da se suoče sa bolnim promjenama i beskonačnim prijetnjama ali je također pomogla ujedinjenju Carstva da preživi još jednu sezonu sa kontinuiranom snagom.¹⁰ On je pokušao da stvori uređeno društvo zasnovano na vojnom logoru, postavljajući sebe kao bogoličnu figuru čiji je posao bio da pazi društvo obnavljanjem ekonomije, pojednostavljivanjem poreza, jačanjem vojske i gradova.¹¹ Strauss ga opisuje kao nekoga ko je reorganizovao Rimsko Carstvo. On je podijelio Istok i Zapad i nastavio je dalje sa podjelom. Podijelio je rimsko i barbarsko, vojničko i civilno, izvršio je podjelu na kupca i prodavača, a ponajviše kršćanina i paganina. Ali on je napustio kraljevstvo kad je bilo jače i sposobnije da preživi nego je to bilo nekoliko generacija prije.¹² Nisu svi blagonaklono gledali na Dioklecijana, Laktancije¹³ ga u svom djelu opisuje na sljedeći način: *Dioklecijan je bio autor zločina i smišljač zala; on je upropastio sve i nije mogao čak ni svoje ruke sakriti od Boga. U njegovoj pohlepi i tjeskobi okrenuo je svijet naglavačke.*¹⁴

Dioklecijan je bio oženjen Priskom o čijem porijeklu nemamo puno podataka. Njih dvoje su imali kćerku Valeriju.¹⁵ Williams Dioklecijana opisuje kao restauratora, vojnika, cara najskromnijeg društvenog porijekla koji je bio primoran da sebe i svoje nasljednike predstavi kao Boga, poredeći ga sa faraonom. On ističe da nakon neumornih napora i bolnih gubitaka koje je Rim do tog doba pretrpio, Dioklecijan je bio taj koji je imao ulogu obnovitelja.¹⁶ Od Avgustovog vremena pa nadalje, car je trebao stvoriti srodnu priču koja bi opravdala njegovu poziciju. Za Dioklecijana je ta priča bila da je spasio državu od neminovnog propasta.¹⁷ Njegova vladavina je dovela do kraja krize trećeg vijeka. Uspio je održati kontrolu dvadeset i

⁹ Mirković, 2003, 173.

¹⁰ Dunstan, 2011, 425.

¹¹ Ermantinger, 2004, 28.

¹² Strauss, 2012, 247.

¹³ Laktancijevo djelo *De mortibus persecutorum* najdulji je i najvažniji povijesni izvor za prve dvije tetrarhije. Nažalost, u ovom djelu nemamo puno podataka u prvih desetak godine prve tetrarhije. Najviše podataka imamo od početka progona kršćana. Spis se sastoji od 52 poglavlja. Laktancije je živio u spomenutom razdoblju, pamtio je i bilježio događaje. On osobno nije doživio strašne patnje poput drugih, međutim progoni kršćana općenito a posebno njemu bliskih ljudi odredili su njegova kasnije stajališta po pitanju progonitelja i prognanih. Lucije Cecilije Firmijan Laktancije, O smrti progonitelja, (preveo Nenad Cambi), 2005, 7-8.

¹⁴ Leadbetter, 2009, 115.

¹⁵ Mesihović, 2015, 2135.

¹⁶ Williams, 1985, 12.

¹⁷ Potter, 2004, 12.

jednu godinu, te se činilo da je došao kraj borbama za naslijeđe.¹⁸ Dioklecijan je bio prvi i jedini car koji se samovoljno odrekao carske vlasti. Zajedno sa Maksimilijanom povukao se sa carske službe u korist cezara. Posljednje dane svog života proveo je u ljetnikovcu pored Solina. Umro je 311 godine.¹⁹

1.1 Uspostava dominata

U definiciji dominata²⁰ stoji da u starom Rimu označava „gospodara“ ili „vlasnika“ posebno robova. Ime je postalo službena titula za cara dolaskom Dioklecijana na vlast, pa se on i njegovi nasljednici često nazivaju *dominusom*.²¹ Formiranje dominata se baš kao i principata odvijalo u određenim uslovima koji su prethodili nekim vladarom i njegovim sistemom moći, u ovom slučaju pojava „tetrarha“ i Konstantina. Dominat predstavlja posljednju četvrtinu života rimskog svijeta. Uvođenje dominata je bio logički završetak jednog procesa degradacije antičkog čovjeka kao nosioca funkcioniranja državne zajednice.²² Dominat Dioklecijana i Konstantina se znatno razlikuje od principata. Dok je jedinstvo Carstva preovladavalo pod principatom, dominat je označavao podjelu Carstva. Narodnosti su podijeljeni na Latinsku i Grčku.²³ S obzirom na to da su vojni zadaci postali najčešća aktivnost vlasti, titula prvaka (*princepsa*), koji označava pojedinca koji se uzdignuo do vrha državne moći, tada je postala manje važna od titule zapovjednika (*imperatora*), koje su okolnosti uzdigle do statusa gospodara (*dominusa*). U dominatu je tradicionalističko plemstvo prepustilo mjesto časnicima i vojnoj administraciji.²⁴ Po Masonu, Dioklecijan je bio osnivač novog carstva a ne obnovitelj starog.²⁵

Dakle, Dioklecijan konačno završava sa augustovskim sistemom principata, po kome car nije tretiran kao monarh, već senator i prvi građanin koji uživa najveći autoritet. On uvodi dominat u kome je car *dominus* (gospodar) prema svim podanicima bez obzira na rang i staleški položaj. Od sada se rimski car smatrao inkarnacijom božanstva. Njemu se odaju božanske počasti, ljube mu se skute i klanja se pred njim. Pojava cara sada predstavlja svečanost koja se

¹⁸ Blos, Spek, 1997, 275.

¹⁹ Veh, 1976, 14.

²⁰ Naziv dominat potiče od latinskog *dominus*, u značenju gospodar. Ova riječ se uglavnom koristila u značenju gospodar-rob, da bi od Dioklecijana postala naziv koji su prema vladarima primjenjivali svi njegovi podanici, bez obzira na klasu, stalež, zanimanje, porijeklo i položaj u socijalnoj hijerarhiji. Uvođenjem termina *dominus* nije bio slučajaj, nego je sa jasnim ciljem uveden. Termin reflektira božanski status nositelja. Mesihović, 2015, 2092.

²¹ <https://www.britannica.com/topic/dominus> 21.02.2023 12:33.

²² Mesihović, 2015, 2091.

²⁴ Povijest, knjiga 4, 2007, 626.

²⁵ Mason, 1876, 10.

razlikovala i vanjstinom od svoje okoline.²⁶ *Dominus* ili *Lord* u svom primitivnom značenju, nije izražavao vlast princa nad svojim podanicima ili komandanta nad svojim vojnicima, već despotsku moć gospodara nad svojim domaćim robovima.²⁷ Važno je istaći da je *dominat* za budući razvitak političkih, društvenih, socijalnih i ekonomskih odnosa u euromediterranskom području imao presudan uticaj. Metode i načela su postale osnova i budućih političkih tvorevina.²⁸

Dioklecijan je promijenio način na koji se car prikazivao u javnosti – bilo u sudskom mjestu, na svečanim prijemima ili u procesiji. Sada se razdvajao puki građanin bilo kojeg ranga, od svetog bića cara. Mnogim savremeniciima ovo je bila najupadljivija promjena koju je Dioklecijan uveo u oblik vladavine: simbolizam carske moći. On više nije bila kvazi-republikanska nego orijentalna, proklamirajući, neograničena ovlast.²⁹ Ovaj prikaz cara koji ima „nadjudski status“ označava oružje za pokoravanje plemena, posebno izvan Carstva. Zbog toga je prikaz vladara kroz božansku moć imao velikog utjecaja na Istoku.³⁰ U hronološkom smislu *dominat* bi se mogao podijeliti na dva dijela: Period od osnivanja *dominata*, do Teodosija I. Ovo razdoblje bi se moglo nazvati posljednjom fazom postojanja ne samo klasičnog rimskog svijeta, nego i klasične civilizacije. Druga faza završava sa raspadom rimskog svijeta na latinski zapad, grčko-bizantijski Istok i islamski svijet. Ovaj period se može smatrati protiomediavelnom fazom.³¹ Dakle, prava tvrdnja ovih reformi jeste da je Dioklecijan osnovao ovaj sistem pod nazivom *Dominat* a da je Konstantin radio na uljepšavanju istog. Također, ukoliko od svih reformi koje su sprovedene u ovom periodu Dioklecijan nije potpuno ovladao to bi poslije njega Konstantin uobličio. Tako je bilo i sa *Dominatom*.³²

²⁶ U novim političkim odnosima preslikava se poredak istočnih monarhija. Na Dioklecijana i njegove nasljednike je veliki uticaj imao kraljevski dvor Sasanida. Zbog toga je po ugledu na Istok, Dioklecijan smatran kao inkarnacija Boga. Maškin, 1951, 381.

²⁷ Gibon, 2001, 403.

²⁸ Mesihović, 2015, 2091.

²⁹ Williams, 1986, 111.

³⁰ Southern, 2004, 154.

³¹ Mesihović, 2015, 2093.

³² Southern, 2004, 153.

1.2. Tetrarhija

Dolaskom Dioklecijana na prijestolje jedna od glavnih zadaća bila je stvoriti stabilnu vlast. Ovaj „ilirski car“ postepeno je razvio sistem podjele carske vlasti poznat kao „tetrarhija“.³³ Zapravo, pojam tetrarhija označava vladavinu četvorice careva koji između sebe vladaju određenim prostorom i imaju određene odgovornosti. U njegovom razvijenom obliku postojala su dva viša cara, poznata kao August, koji su vladali istočnim i zapadnim provincijama i dva niža cara, koji su bili Cezari.³⁴ Bitno je napomenuti da tetrarhija nije proizašla iz prethodnog Dioklecijanovog dizajna nego iz niza koraka poduzeti kao odgovor na hitne probleme i to je funkcionisalo, ne zbog inherentne logike, nego zato što je Dioklecijan radio na njegovom funkcionisanju.³⁵ Uspostava tetrarhije označava da djela jednog cara su djela sva četiri.³⁶

Da je Dioklecijan želio da podjeli vlast zbog odgovornost koju će imati četiri strane navodi i Laktancijev³⁷ izvor iz 305. godine kada je Galerije izvršio pritisak na Dioklecijana da abdicira: *odgovor koji je napravio sam Dioklecijan trebao bi da se zadrži zauvijek, naime da u državi treba da postoje dvojica višeg ranga koji treba da imaju vrhovnu vlast i dvojica nižeg ranga da im pomažu.*³⁸ Laktancijev izvor životopisan je i dramatičan prikaz date lične motivacije za državničke mjere.³⁹ Gibon je shvatio da ovo djelo nije činjenično nego račun ogorčenog neprijatelja, pogrešno predstavljajući careve i njihovu vladavinu.⁴⁰ Zapravo, Dioklecijan je bio svjestan da u uvjetima u kojim se našao teško može sam kontrolisati cjelokupno Rimsko Carstvo. Granice su bile previše raštrkane na tri kontinenta da teško da jedan car može kontrolirati sve pobune ili vanjske ratove.⁴¹ Sistem je osmišljen tako da obezbijedi dovoljno

³³ Tetrarhija nije termin kojim bi Dioklecijan opisao svoj režim. Iako se u grčkoj koristio kao termin da se opiše teritorija podjeljena na četiri područja. Zapravo su moderni naučnici primijenili da opisuju pravilo četvoroke koje je Dioklecijan nametnuo rimskom svijetu. Southern, 2004, 145.

³⁴ Tetrarhija i ovakav sličan oblik vladavine, u kome dvije ili više osoba se udruže u vlasti nije bio nepoznanica do Dioklecijana. Na primjer Marko Aurelije je vladao sa Lucijem Verom do smrti ovog drugog. Poznat je slučaj Septimija Severa i njegova dva sina, Valerijan i Galijan. Goldsworthy, 2000, 166.

³⁵ Williams, 1986, 63.

³⁶ Potter, 2006, 194.

³⁷ Laktancije ili *Lucius Ceacilius Firmianus* bio je crkveni otac, čije djelo Božanska pravila je bilo klasičnu stilizovano filozofsko pobijanje antikršćanskih trakata iz ranog 4 stoljeća. Bio je prvi semitski latinski prikaz kršćanskog stava prema životu. Laktancija su renesansni humanisti nazivali „kršćanski Ciceron“. Njega je Dioklecijan imenovao za učitelja retorike u Nikimediji. Međutim kada je car počeo progoniti kršćane on je dao ostavku oko 305. godine i uputio se na Zapad. <https://www.britannica.com/biography/Lactantius> 16.03.2023. 14:52.

³⁸ The Cambridge Ancient History, Volume XII, 2008, 70.

³⁹ Burckhardt, 1949, 47.

⁴⁰ Gibon, 2001.

⁴¹ Mesihović, 2015, 2097.

komandanata da istovremeno riješavaju nekoliko kriza. Dolaskom Cezara kao nasljednika želio se spriječiti dolazak građanskog rata.⁴²

Dioklecijan je, nakon što je priznat od senata, 285. godine uzdigao kao suvladara svog prijatelja i saborca Maksimilijana⁴³, davši mu titulu Cezara. Njegov prvi zadatak bio je zaštita granica i problema koji su se stvorili na Zapadu. Zbog toga je imao odgovornost da uguši pobunu Bagauda u Galiji.⁴⁴ Dioklecijan se tako mogao posvetiti problemima na Istoku, gdje je smanjio pritisak barbara na Dunavu, sredio odnose sa Perzijancima, istjerao Arape iz Sirije i ugušio pobunu u gornjem Egiptu.⁴⁵ Ovim je stvorena „dijarhija“ (vladavina dvojice) koja je bila prvi stupanj ka kasnijoj izgradnji „tetrahije“. Dvije godine kasnije 287/288. pojavio se na zapadu uzurpator: Mausej Karauzije, kome je bila povjerena borba sa piratima u Britaniji, osumnjičen je za saradnju sa neprijateljem i stoga se, da bi izbjegao kaznu, proglasio za augusta. Maksimijan ga je napao 289. godine ali je tu pretrpio poraz i Karauzije se učvrstio u Galiji. Maksimijan i Dioklecijan su se morali pomiriti sa tim da on vlada u Britaniji. Borbu sa njim i njegovim nasljednikom Alektom, nastavila se sve do 296. godine.⁴⁶

Nakon Maksimijanovog neuspjeha, sastali su se u Milanu 290/291. godine. Skup je bio javan, gdje su augusti većinu vremena provodili ističući svoju veličinu ali i donosile su se neke političke i vojne reforme. Bitno je istaći da je vladalo pravilo da gdje imperatori zasjedaju tu se uzima i glavna prijestolnica. Jedino što je od Rima ostalo jeste da država nosi to ime. Očigledno je bilo da vojni i upravni problemi zahtijevaju angažovanje više od dva cara. Stoga je Dioklecijan povećao broj ljudi na vlasti: tako je stvorena *tetrahija*.⁴⁷ Kao sistem vlasti imao je određene kompleksnosti. Dok u određenoj mjeri nastoji podsjetiti na legitimne metode, u isto vrijeme zadržava tradicionalnu dinastičku ideologiju.⁴⁸ Neki autori navode da se stvaranjem tetrahije stvorio kolegijalni stil vlasti u kome je odgovornost za neuspjeh mogla biti raspršena, dok su se zasluge za uspjeh dijelile.⁴⁹

⁴² Goldsworthy, 2000, 166.

⁴³ Maksimilijan je vladao od 285. godine do 286. kao cezar, a poslije toga do 305. godine kao august. Rođen je u Sirmijumu što je uticalo na skoro sve ljude koji su živjeli na granici pa su tako u ranoj mladosti primljeni u vojsku. Maksimilijan je kao i Dioklecijan gradio vojničku karijeru. Služio je pod Aurelijanom, Probom a vjerovatno i Karom. Prisustvovao je uzdizanju Dioklecijana na tron. On je bio poznat po velikoj energiji, agresivnom karakteru i velikom vojnom talentu zbog čega ga je Dioklecijan i primio kao svog partnera. Također, opisan je i kao neobrazovan i brzoplet, te je zbog toga on bio zadužen na vojničkoj poziciji dok je političku i faktučku funkciju predvodio Dioklecijan. Umro je 310. godine. Mesihović, 2015, 2098.

⁴⁴ Gibon, 2001, 379

⁴⁵ Povijest, knjiga 4, 2007, 626.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Mesihović, 2015, 2109

⁴⁸ Prema Mirkoviću, adaptacijom ovog režima i ovih vojnika, pred očima su vjerovatno imali model Avgust-Tiberije, obavezujući ih na lojalnost ženidbenim vezama. Mirković, 2003, 177.

⁴⁹ Potter, 2004, 12.

Godine 293. stvoren je sistem tetrarhije ili četiri cara na vlasti: Dioklecijan i Maksimilijan, augusti, koji su uzeli za svoje komandne garde: Galerija Maksimilijana⁵⁰ i Konstancija Hlora⁵¹ kao cezare. Dva augusta svaki usvaja cezara u svoju porodicu i time nastoje osigurati imperijalnu moć u svakom uglu Carstva. Dva cezara služe kao izvršioци a ne kreatori politike. Nakon perioda od oko dvadeset godina, dvojica augusta se povlače i ustupaju svoje zajedničko prijestolje dvojici cezara. Zapravo tetrarhija je bila dosta manji sistem nego što se činilo kasnijim piscima. Dioklecijan je bio svjestan da stvaranjem ovog sistema nije bilo dovoljno samo protjerati osvajače i slomiti uzurpatore nego su granice morale biti trajno osigurane da bi iz njih mogao teći skladan ekonomski život. Da bi to postigao trebali su mu punomoćnici.⁵² Svaki od vladara je imao punu carsku vlast premda su se cezari smatrani nižim po rangu za razliku od augusta. Dioklecijan i Maksimilijan smatrani su ravnopravnim ali je ipak Dioklecijan imao veći autoritet od ostalih careva i imao je veći utjecaj na sve poslove. Stvorena je prividno jedinstvena carska porodica. Augusti su se smatrali braćom a cezari njihovim sinovima.⁵³ Odnos između tetrarha se na taj način učvrstio brakovima: Galerije sa Dioklecijanovom kćerkom, Konstantin sa Maksimijanovom kćerkom.⁵⁴ Bez obzira na njihove druge snage ili slabosti osnovne kvalifikacije tetrarha za stupanje na dužnost su bile vojne. Bez izuzetka svi su bili uspješni vojnici.⁵⁵ Barem u teoriji, carevi su postojali da obezbijede zakone, red i pravdu za svoj narod. Bez obzira na uslove službe, biti rimski car bio je zahtjevan i često opasan posao. Na primjer, Maksimilijanova putovanja pokazuju stalni vojni pritisak na državu. Vladanje je uključivalo i druge zadatke: saslušanje žalbi, javni nastupi itd.⁵⁶

Svaki od tetrarha imao je svoj dvor, svoju administraciju, zapovjedništvo nad vojnim jedinicama. To je dovelo do značajnog povećanja birokratije u rimskom svijetu, i sukladno tome i nameta. Zakonodavni, ekonomsko-financijski sustav je ostao zajednički. Sa uvođenjem novog vladajuće – upravnog kolegija koji se sastojao od dvojice cezara i dvojice augusta, nije

⁵⁰ Galerije Maksimilijan kao car vladao je od 293. do 305. godine, kao august od 305. do 311. godine. Pretpostavlja se da je rođen u Serdici, današnjoj Sofiji. Njegov otac je bio pastir pa je u početku i on slijedio očevo zanimanje. Zatim se kao i ostali stanovnici Zapadnog Balkana i Podunavlja prijavljuje se u vojsku. Služio je u vojsci za vrijeme Aurelijana i Proba. Mesihović, 2015, 2113.

⁵¹ Konstancije I, kao car vladao je od 293. do 305. godine, kao august od 305. do 306. godine. On je rođen u Dardaniji i to najvjerojatnije na prostorima južne Srbije. Prošao je punu vojnu obuku. Za vrijeme Aurelijana bio je pripadnik elitne jedinice *protectores augusti nostri*. Za vrijeme Kara bio je namjesnik Dalmacije. Konstancije je nakon namjesničke funkcije bio pretorijanski perfekt zapadnog augusta Maksimilijana. Zajedno sa Maksimilijanom učestvovao je u ratu sa Alamanima, gdje su predvodili napade na neprijateljsko područje. On je imao vezu sa Helenom koja je imala sina Konstantina. Mesihović, 2015, 2112.

⁵² Williams, 1986, 63-64.

⁵³ Maškin, 1951, 382.

⁵⁴ Grupa autora, 1992, 170

⁵⁵ Ress, 2004, 13.

⁵⁶ Potter, 2006, 194.

došlo do podjele Rimske države na četiri strogo podijeljena dijela.⁵⁷ Funkcija četiri cara nije nužno uključivala podjelu rimskog svijeta iako se to činilo zbog njihove vezanosti za određenu provinciju. Zapravo nije bilo strogih granica između četiri djela Carstva iako su bila četiri grada koji su postali njihovo sjedište, odnosno prijestolnice.⁵⁸ Tetrarhija nije označavala nikakvu fragmentaciju rimske države, nego običnu djelidbu vlasti na četiri osobe, gdje je primat imao onaj vladar sa najviše autoriteta i iskustva. To se oslikava i u jednom citatu iz *Historie Auguste*⁵⁹ gdje su Dioklecijan, Maksimilijan, Galerije i Konstancije označeni kao četiri vladara svijeta.⁶⁰ Nijedan od careva nije izabrao Rim za mjesto svog boravka. Dioklecijan je živio u Nikomediji, Galerije - u Sirmiju, Maksimijan – u Mediolanumu (kasnije Raveni), Konstancije Klor – u Trieru. Carske palate su građene na raznim mjestima i nema dokaza koji bi ukazivali na uspostavljanje ovih gradova kao carskih prijestolnica u ovo vrijeme.⁶¹ I za vrijeme tetrarhije kao i dijarhije Rim je bio prestolnica Carstva, ali nije bio careva rezidencija i izgubio je svoj prijašnji politički značaj.⁶² Svaki od tetrarha je bio suveren sa svojom vlastitom jurisdikcijom, ali njihova ujedinjena vlast protezala se na cijelu monarhiju i svaki od njih je bio spreman pomoći savjetom ili prisustvom svojim kolegama.⁶³ Laktancije ovu podjelu Carstva opisuje kako je svaki od tetrarha nastojao nadmašiti jedan drugog, povećavajući svoju vojsku, tjelohranitelje itd. ⁶⁴ Zapravo on je nepravедno osudio ovaj režim predstavljajući ga u izričito negativnom tonu. Razlog tome je jednostavan, Dioklecijan je progonio kršćane, za razliku od njegovog „heroja“ Konstantina koji je bio kršćanin. *..on je imenovao tri čovjeka da dijele njegovu vladavinu podijelivši svijet na četiri dijela i množenje vojske budući da svaki od njih nastojao da ima daleko veći broj vojske od prethodnih careva kakvu su imali kada su sami upravljali državom.*⁶⁵ Ovakva podjela vlasti, zvana tetrarhija imat će velikog uticaja za budućnost. Ovo će na neki način uticati na razdvajanja Istoka i Zapada, koje će se čvrsto fiksirati u četvrtom stoljeću.⁶⁶

⁵⁷ Mesihović, 2015, 2110.

⁵⁸ Southern, 2004, 148.

⁵⁹ *Historia Augusta*, zbirka biografija rimskih careva, od Hadrijana do Numerijana (117-284. godine) važan je izvor za historiju Rimskog carstva. Djelo je nedovršeno u svom sačuvanom obliku, Ime *Historia Augusta* izmislio je 1603. godine klasicist Isaac Casaubon. Njegov originalni naslov je nepoznat, a njegovo autorstvo i datum sastavljanja također su predmetom rasprave. Smatra se da je prvi dio, od Hadrijana do Karakale, zasnovano na pouzdanim izvorima i da ima određenu historijsku vrijednost, ostali djelovi se smatraju općenito manje pouzdanim. <https://www.britannica.com/topic/Augustan-History> 21.03.2023. 14:01

⁶⁰ Sačić, Mesihović, 2015, 236.

⁶¹ The Cambridge Ancient History, Volume XII, 2008, 76.

⁶² Maškin, 1951, 382.

⁶³ Gibon, 2001, 378.

⁶⁴ Laktancije, 2004, 11.

⁶⁵ Leadbetter, 2009, 115.

⁶⁶ Scarre, 1995, 116.

Sveta i nepovrjediva aura kojom su okruženi carevi tj. povezanost sa bogovima a to je dodatno naglasilo određene funkciji. U prisustvu careva umjesto *salutatio* („pozdrav“) uveden je *adoratio* („obožavanje“). Pred *dominusom* podanici su morali da padaju ničice, po orijentalnom običaju (proskineza).⁶⁷ Još 287. godine Maksimilijan i Dioklecijan uzeli su nadimke Jovije i Herkulije kako bi po naravi bili poput Jupitera i Herkula. Dva božanstva iz rimske religije održavali su i stvarne odnose između dva augusta. Želio se potaknuti religiozni značaj, gotovo da se željela nametnuti božanska volja u izboru koji vrše augusti, koji se prenosio i na cezare. Svaki od njih četvorice našao se u tom religijskom okviru zahvaljujući formalnim i svećeničkim obredima koji su ih stavljali iznad običnih ljudi.⁶⁸ Zapravo su svi obredi bili obavijeni velom svetosti i religioznosti. Razlog zbog čega se potenciralo na božanskoj moći augusta je nastojalo osnažiti jedinstvo vlasti. Također se željelo prenijeti svetost na buduće careve i insistiranjem na naslijeđu augustovskih i cezarskih funkcija osiguravala se vlast, kroz prizmu božanstva, koji je iznad svih.

2.0. Dioklecijanove reforme

Bilo kakvu procjenu prirode reformi Dioklecijana otežavale su dvije činjenice: nezadovoljavajući broj preživjelih književnih dokaza o njegovoj vladavini i činjenica da su se mnoge individualne promjene desile u kasnijem periodu ili su barem tada zabilježene.⁶⁹ Dioklecijan je pokušao spriječiti novu krizu uvođenjem sofisticiranog i raznolikog programa reformi.⁷⁰ Uspostavom tetrahije došlo je do suštinskih važnih administrativnih i ekonomskih promjena koje su počele da stupaju na snagu u to vrijeme. Opet, važno je ne biti previše dogmatičan u pogledu pojedinačnog čina reformi. Međutim, čini se da su izvjesne promjene u konfiguraciji provincija uvedene otprilike u vrijeme stvaranja tetrahije. Najvažnije i najdalekosežnije bilo je grupisanje provincija u veći broj većih jedinica⁷¹ (dvanaest biskupija) koje su bile usko povezane s novim aranžmanima za kovanje novca i fiskalnu administraciju.⁷² Dakle, provincije su bile podijeljene u 12 dijaceza kojim su upravljali vikari. U tih 12. dijaceza

⁶⁷ Grupa autora, 1992, 172.

⁶⁸ Povijest, knjiga 4, 2007, 631.

⁶⁹ Cameron, 1992, 32.

⁷⁰ Bloss, 1997, 276.

⁷¹ Podjela većih provincija na manje jedinice vlasti, što je uočljiva karakteristika Dioklecijanovog režima izvršena je još u doba Domicijana. Po Abbotu i Frostu najvažnije promjene koje su pripremile put za Dioklecijanove reforme bile su vršenje cenzorske vlasti od strane Domicijana, uspostava birokratskog sistema vlasti i od strane Hadrijana i postepeno odvijanje civilne i vojne vlasti. Abbott, 1901, 339-340.

⁷² The Cambridge Ancient History, Volume XII, 2008, 76.

su ulazile: *Britannia, Gallia, Viennensis, Hispania, Africa, Italia, Panoniae, Moesia, Thraciae, Asiana, Oriens*.⁷³ Granice nisu uvijek poklapale sa granicama prijašnjih provincija. Dijeceze su se i dalje dijelile na provincije. Italija je sada i službeno izgubila svoj prijašnji položaj: ona je bila podijeljena na dvije dijeceze, koje nisu obuhvaćala samo italska, već i druga područja (u dijacezu Italiju ulazila su prialpska područja, a u Rimsku dijacezu – Sicilija i drugi otoci).⁷⁴ Rim je svojim idejnim značenjem nastavio da postoji sam za sebe. Njime je idalje upravljao gradski prefekt, zajedno sa Senatom, koji su sada činili samo veliki zemljoposjednici čije su se ovlasti svele na one gradskog vijećnika. Bitno je istaknuti da je Senat izgubio svoj prijašnji značaj.⁷⁵ Senat je u suštini postala organizacija sa lokalnim ovlaštenjima. O tome najbolje govori činjenica da Dioklecijan nije tražio potvrdu od senata za njegove carske ovlasti.⁷⁶ Senatorski stalež ostaje najviši stalež u Carstvu, ali je Senat kao ustanova gubio onaj politički uticaj koji je u određenoj mjeri imao sve do Dioklecijana. Pitanja od općedržavnog značaja nisu više iznošena na njegovo razmatranje. Senat se bavio pitanjima u vezi sa priređivanjem javnih predstava i raznim obvezama senatora; sve njegove odluke morao je sankcionisati car. U to doba još su se sačuvala neke magistrature (konzuli, pretori, kvestori), ali su to bila samo počasna zvanja i ništa više.⁷⁷ Razlog opadanja moći senata leži i u činjenici da Rim više nije bio centar univerzuma, zbog toga je Dioklecijan prekinuo sve odnose sa senatorima i zabranio im obnašati državne funkcije.⁷⁸

Provincijski upravnici od vremena Dioklecijana nemaju vojne funkcije, osim u nekim izuzetnim slučajevima, u provincijama gdje je bilo stalnih nereda.⁷⁹ Na čelu dijaceza je bio vikar i uspostavom ovakve podjele Carstva zahtijevao je stalno povećanje i preraspodjelu činovničkog staleža, što je dovelo do povećanog financijskog opterećenja države, a sve to je dovelo do mnogostruke korupcije.⁸⁰ Dioklecijan nije volio nasljednu aristokratiju i istiskivao je senatore sa provincijskih funkcija, zamjenjujući ih sposobnim pripadnicima konjičke klase. Stara razlika između carskih i senatorskih provincija praktično je nestala. Njegovo opsežne promjene uspostavile su temelj za usko uređen kasnorimski provincijski sistem.⁸¹ Sa

⁷³ Mesihović, 2015, 2116.

⁷⁴ Maškin, 1951, 383.

⁷⁵ Povijest, knjiga 4, 2007, 633.

⁷⁶ Abbot, 1901, 337.

⁷⁷ Maškin, 1951, 383.

⁷⁸ Southern, 2004, 158.

⁷⁹ Mirković, 2003, 178.

⁸⁰ Veh, 1976, 13.

⁸¹ Dunstan, 2011, 428.

oduzimanjem vojne moći upraviteljima provincija očekivalo se da neće biti više pobuna protiv onih koje su se odvijale tokom političke nestabilnosti u III stoljeću.⁸²

Novi sistem vlasti koji je uspostavio Dioklecijan je povezivao trojicu kolega u izvršavanju vrhovne vlasti. Kako je bio uvjeren da je sposobnost jednog čovjeka neadekvatna za javnu odbranu, on je zajedničku vlast četiri vladara smatrao ne samo privremenim sredstvom već osnovnim zakonskim ustavom. Njegova namjena je bila da dva starija vladara redovno u pomoć trebaju zvati mlađe kolege, time bi se nastavio čitav niz careva. Kao što je istaknuto Carstvo je bilo podijeljeno na četiri dijela, ali u svojoj građanskoj vlasti carevi su trebali vršiti nepodijeljenu vlast monarha, a njihovi edikti ispisani zajedničkim imenima primani su u svim provincijama. Bez obzira na mjere predostrožnosti, politička unija rimskog svijeta postepeno je raspuštena i uveden je princip podjele koji će kroz nekoliko godina dovesti do trajnog razdvajanja Istočnog i Zapadnog Carstva.⁸³ Dioklecijanov sistem se, zapravo zasnivao na potpunom razdvajanju civilne i vojne administracije i pažljivo stepenovanoj hijerarhiji službenika u svakoj od njih Imperijalna vlada je počela izdavati oficijelne knjige koje su sadržavale sve skripte koji su izdavani od vremena Hadrijana pa do zaključno sa vladavinom Dioklecijana. *Codex Gregorianus* uključuje reskripte do 292. godine a *Codex Hermogenianus* dodaje i reskripte izdane 293. i 294. godine. Dioklecijanovo doba predstavlja i kraj klasičnog doba razvoja rimskog prava. Sudski poslovi na prvostepenoj instanci su bili zaduženje civilnih upravitelja, ali imperijalno univerzalno pravo je dozvoljavalo da se apeluje na središnje državne autoritete. To je dominusu davalo moć u službenim poslovima a posebno arbitraži.⁸⁴

Na čelu civilne uprave bili su četvorica *praefecti praetorio* od kojih je jedan boravio u Carigradu, drugi u Sirmijumu, treći u Milanu, četvrti u Trevesu. Njihove ovlasti bile su raznolike i dalekosežne. Njegova privilegija je bila da imenuje vladara provincije za cara, da nadgleda njihovo ponašanje i da ih suspenduje sa dužnosti ako je to smatrao najboljim. Imao je pravo da tumači zakone i da razmatra žalbene predmete. Posebno je imao kontrolu nad carskim finansijama na teritoriji koja mu je dodijeljena. Do Konstantinove vladavine obavljao je i neke vojne funkcije.⁸⁵ Uprava carstva u poznorimskom odnosno ranobizantsko doba počiva na sistemu koji je utemelji Dioklecijan a koji je Konstantin kasnije uniformisao i sistematizirao.⁸⁶ Također, konačni oblik dimitanskog sistemu dati će Konstantin I koji je

⁸² Povijest, knjiga 4, 2007, 633.

⁸³ Gibon, 2001,406.

⁸⁴ Mesihović,2015, 2121,

⁸⁵ Abbot, Frost, 1901, 338.

⁸⁶ Ferluga, 1957, 8.

ponovo doveo teritoriju rimske države pod palicu jednog vladara. On je završio reforme koje je započeo Dioklecijan.⁸⁷

2.1. Vojne reforme

Period vladavine Dioklecijana ali i Konstantina je donio stabilnost u sistemu, zahvaljujući vojnoj organizaciji. Kako se društveno i politički sistem mijenjao, mijenjala se i vojna organizacija. Bitno je istaknuti da se vojska nije potpuno reorganizovala nego je nastavljen kontinuitet i neki svakodnevni rituali još uvijek su bili prepoznatljivi.⁸⁸ Za razliku od običnog građanstva vojnici su bili ljudi od ranga.⁸⁹ Dioklecijan je proširio i reorganizovao svoju vojsku i poboljšao odbranu granica. Usvojio je Galijenovu ideju o mobilnim terenskim snagama, ojačao granice i organizovao oružane snage u manje jedinice od tradicionalnih legija.⁹⁰ Zapravo, građanski ratovi su odvukli veliki dio snaga vojske na odbrane i kontrolu provincija.⁹¹ Dioklecijan je većinu trupa stacioniranih duž granica postavio da odbije napade barbara, ali je zadržao druge za brzo raspoređivanje na problematičnim mjestima.⁹² Tetrarsi su se složili da su potrebe vojske najvažnije. Vojska je označavala instrument prijestolja za odbranu granica, a ne samostalni instrument za političke avanture.⁹³ Sada su, vojni zadaci bili povjereni posebnim graničnim zapovjednicima i generalima koji su služili u pokretnim vojskama.⁹⁴ U vrijeme principata vojska, legije kao i pomoćne trupe, auksilija, bili su raspoređeni na granicama. U provincijama se nalazila jedna legija, ako je provincija bila pretorskog ranga ili dvije, u onima konzularnog u prokuratorskim provincijama, kakva je bila Trakija, nalazili su se samo pomoćni odredi. Legijama su komandovali legati koji su poticali iz senatorskog staleža. U slučaju ratne ekspedicije iz vojnih logora je odvođen dio vojske, veksilacije.⁹⁵ Tokom tetrarhije broj vojnika u vojsci se povećao, ali ne četiri puta kao što Laktacije kaže, pisac koje se neprijateljski odnosi prema Dioklecijanu. Volonteri regrutovani sa barbarskih granica, po svoj prilici bili su prisiljeni na ovaj čin, bili su do tada nedovoljni. Regrutacija je i ovog puta bila potrebna zbog velikog poreza na imovinu.⁹⁶ Pojačani vojni

⁸⁷ Šaćić, Mesihović, 2015, 236.

⁸⁸ Goldsworthy, 2003,201.

⁸⁹ Williams, 1986, 23.

⁹⁰ Blois, Spek, 1997, 276.

⁹¹ Goldsworthy, 2000, 166.

⁹² Dunstan, 2011, 429.

⁹³ Williams, 1986, 91.

⁹⁴ Blois, Spek, 1997, 277.

⁹⁵ Mirković,2003,178.

⁹⁶ Grupa autora, 1992, 173.

otpor zahtijevao je uvođenje novog, razrađenog sistema oporezivanja koji je bio prilagođen sposobnostima poreskih obaveznika.⁹⁷ U vrijeme Dioklecijana vojska se dalje popunjavala iz redova dobrovoljaca ali uveden je i propis za obavezno popunjavanje vojske.⁹⁸

Jedna od najznačajnijih promjena u strukturi kasnije vojske bila je podjela između trupa poljskih vojski, *comitatenses* i trupa dodijeljenih pograničnim područjima. Dioklecijan i Maksimilijan su okupili visokokvalitetne jedinice u svoje komite, uključujući i neke elitne panonske legije.⁹⁹ Neki autori smatraju da, iako je Dioklecijan gradio na inicijativama svojih prethodnika, priroda njegove vojne organizacije slabo je shvaćena i izaziva znanstvene kontraverze. Naslijedio je legije koje nisu imale dovoljno snage da se bore istovremeno na dva fronta, stoga je povećao broj na četiri stotine hiljade. Iako je ovaj broj pomogao da se osiguraju granice, ovo je ipak donijelo dodatna finansijska opterećenja i teret regrutacije. Smrtonosne pošasti i vojni prihodi smanjili su populaciju rimskog svijeta samim tim povećali poteškoće u regrutovanju dovoljnog broja vojnika u odbrani Carstva.¹⁰⁰ Zapovjedništvo nad vojnim snagama provincije¹⁰¹ pripadalo je zapovjedniku viteškog reda, kojem su u graničnom području po pravilu propadale dvije legije. Podjela između vojnih i civilnih ovlasti¹⁰² Očitovala se na jasan način. Oslanjalo se na prethodni režim, na jedinstvu ove dvije oblasti, ipak civilni službenici nastavili su nositi vojne oznake.¹⁰³

U četvrtom stoljeću došlo je do jedne temeljne podjele između vojnih jedinica. To su bili *comitatenses* (dodijeljeni jednoj od poljskih vojski) koji su bili neposredno na raspolaganju jednom od careva ili njegovim višim podređenima. Drugi su bili *limitanei* (dodijeljeni garnizonu na određenom području) kojima je komandovao *dux* dodijeljen tom području.¹⁰⁴ Za vremena Dioklecijana konjanici su kontrolisali većinu birokratske i vojne komande. Dioklecijan je razbio velike konjičke vojske koje su stvorili Galijen i Aurelijan. On je postavio konjičke jedinice na granice među tradicionalnim legijama.¹⁰⁵ Osim konjice i pješadije činili su ih odredi od 500. ljudi (*numeri*) u kojima su služili pretežno Germani i Gali.

⁹⁷ Blois, Spek, 1997, 276.

⁹⁸ Maškin, 1951, 384.

⁹⁹ Goldsworthy, 200,174.

¹⁰⁰ Dunstan, 2011, 429.

¹⁰¹ Ovdje je bitno spomenuti da vrlo bitan izvor za vojni doprinos u kasnorimskom periodu bila *Notitia Dignitatum*. To je ilustriovana lista visokih vojnih i civilnih zvaničnika. Općenito je prihvaćeno da je Dioklecijan, nakon stapanja na vlast, naslijedio vojsku sličnu onoj od Septimija Severe. Ovo je bilo bazirano na legijama, većina tih vojnika bila je koncentrisana na granici. Röss, 2013, 16-17.

¹⁰² Iako autor smatra da samo *Notitia Dignitatum* može pomoći da se rekonstruiše Dioklecijanova vojska, on ipak napominje da je ona pisana skoro vijek nakon propast tetrarhije, tako da se podaci u njoj trebaju uzeti sa rezervom. Southern, 2004, 156.

¹⁰³ Povijest, knjiga 4, 2007, 633.

¹⁰⁴ Goldsworthy, 2003, 202.

¹⁰⁵ Ermantinger, 2004, 28.

Komitat je uključivao i protektore, carsku gardu. Oni su se nazivali i božanski tjelohranitelji (*protectores divini lateris*).¹⁰⁶ Još jedna vojna reforma koja se može pripisati Dioklecijanu iako je prvi put potvrđena pod Konstantinom jeste da je on uspostavio carsku gardu.¹⁰⁷ Uz pomoć države 296. godine riješene su sljedeće vojne zadaće: 278 - 292. godine granica na Rajni osigurana je od Franaka i Alamana, 292 - 293. godine uspostavljen je mir u Egiptu, 297. godine ponovo je osvojena Britanija, 298. godine poboljšana je granica prema Perziji uz istoimeno priznanje vrhovne vlasti Rima nad Armenijom.¹⁰⁸

Dioklecijan se za vrijeme svoje vladavine potpuno oslanjao na vojsku. Tako je i njegov izbor za cara obavljen aklamacijom pred vojskom, a i njegova abdikacija se isto desila pred vojničkom skupštinom. Izgleda da je Dioklecijan vojsku gledao kao temeljnu instituciju Rimske Države. Pod njegovim direktnim zapovjedništvom vojska u 20. godina nije doživjela poraz, a i svaki rat je završio u konačnici pobjedom Rimljana.¹⁰⁹ Ono što se zapravo sa sigurnošću može reći za vojnu reformu jeste da je Dioklecijan bio koncentrisan na rekonstruiranje granica i zamjenu jedinica u tvrđavama, te zaštitu granica. Neki autori koji su ocjenjivali reforme Dioklecijanove vojske opisuju taj sistem kao dubinsku odbranu države sa trupama stacioniranim na frontu.¹¹⁰

2.2. Reforme u administraciji

Tetrarhija je bila Dioklecijanovo novo rješenje glavnog problema imperijalne stabilnosti, ali je i dalje bila samo najviši aspekt njegove političke rekonstrukcije. Ispod četiri palate, cijeli aparat vlasti trebao je da se proširi i reorganizuje do najsitnijih detalja provincijske administracije, u kruto hijerarhijski, strogo nadgledan skup mehanizama.¹¹¹ Reorganizacija poreza i finansija postali su neophodni, i ustvari, Dioklecijan je usmjerio svoju energiju na ovakva pitanja čak i prije uspostavljanja tetrarhije.¹¹² Ideologija restauracije bila je prateća praksa centralizacije koja je ovih godina dolazila do izražaja. Kodeks Gregorijana i Hermogenijana bili su znakovi toga kao i upotreba sve više edikta da bi se stanovnicima carstva prenijela imperijalni sistem vrijednosti. Rimsko carstvo i dalje je bilo ogromno i kulturno

¹⁰⁶ Mirković, 2003, 180.

¹⁰⁷ Southern, 2004, 158.

¹⁰⁸ Veh, 1976, 14.

¹⁰⁹ Mesihović, 2015, 2135.

¹¹⁰ Southern, 2004, 157.

¹¹¹ Williams, 1986, 102.

¹¹² Grupa autora, 1992, 174.

raznoliko.¹¹³ Prva valutna reforma i reorganizacija poreskog sistema su bili odgovor na potrebu da se ponovo stabilizuje kovanje i cijene, da se racionalizuje nametanje i naplata poreza u svijetlu sve većih vojnih potreba i sloma popisnih procedura.¹¹⁴ I ako su složene finansijske transakcije redovno obavljane u rimskom carstvu, vlada do sada nije osmislila godišnji budžet za prikupljanje sredstava za pomirenje rashoda. Porezi su stvoreni od poreza, ratnog plijena, ali ekonomija je bila bazirana na poljoprivredi. Pa ako je proizvodnja smanjila prihod od oporezivanja, oporezivanje se također smanjilo.¹¹⁵

Prvo ćemo se osvrnuti na finansijsku reformu i reformu novca. Utvrđena je punovrijedna zlatna moneta, osim toga emitiran je i srebreni i brončani novac.¹¹⁶ U ovim i narednim godinama cijene svih vrsta robe i nadnice radnika dostigle su vrhunac. Zbog toga se 301. godine Dioklecijan osjećao obaveznim izdati edikt u kojima se utvrđuju maksimalne cijene za gotovo sve artikle i usluge.¹¹⁷ Sačuvano je nekoliko natpisa koji sadrže znatne fragmente iz ovog edikta. U uvodnom dijelu, napisano teško razumljivim i neprirodnim stilom, objavljena je nužnost ove mjere i izraženo negodovanje prema ljudima koji u koristoljubive svrhe dižu cijene, „*smatraju za svoj gubitak ako usred povoljnih vremenskih prilika nastane obilje plodova... u nerodnim godinama ucjenjuju kod prodaje sjetvenog sjemena i zakupničkih plodova*“ idu samo za osobnom korišću „*jagme se za pljačkaškim kamatama.*“ Za povećanje cijena predviđena je stroga mjera – smrtna kazna „*i neka nitko* – stajalo je u uvodnom ediktu – *ne smatra ovu odluku okrutnom, jer je svakom pružena laka mogućnost da izbjegne kaznu ako se drži umjerenosti.*“¹¹⁸ Edikt utvrđuje cijene za više od hiljadu roba i usluga. Cilj je bio ambiciozan, ali osuđen na propast. Roba je zadržana sa tržišta, dok je crno tržište bilo uspješno razvijeno.¹¹⁹ Reformom kovanog novca revidirane su apsolutne i relativne vrijednosti zlatnog *aureusa*, srebrenog *argenteusa* i manjih bronzanih *apoena*, koje se mogu povezati sa vrijednošću poluga.¹²⁰ Uređenje monete je sa sobom donosilo nove kovanice. Antonijan je u prethodnom vremenu enormno izgubio svoju vrijednost. Denarski sustav je i oficijelno prestao postojati, i uvedene su nove denominacije. Uveden je zlatnik nazvan *solius* (originalno težio

¹¹³ Potter, 2006, 298.

¹¹⁴ The Cambridge Ancient History, Volume XII, 2008, 83.

¹¹⁵ Souther, 2004, 158.

¹¹⁶ Ova reforma novca nije imala naročitog uspjeha jer realna vrijednost novca nije bila u potpunom skladu sa njenom nominalnom vrijednošću, odnos između vrijednosti metala bio je određen proizvoljno i naizad, nije uzeta u obzir cirkulacija sistem novca. Maškin, 1951, 385.

¹¹⁷ O ovom ediktu znamo vrlo malo literarnih izvora. Zapravo, stvarni tekst je zapisan na kamenu. Kent, Roland, 1920., 35.

¹¹⁸ Maškin, 1951, 385.

¹¹⁹ Strauss, 2012, 258.

¹²⁰ The Cambridge Ancient History, Volume XII, 2008, 83.

5,5 grama) koji je za vrijeme Dioklecijana kovan samo u malim količinama. U vrijeme Dioklecijana se počeo izdavati i srebrenjak/*argenteus*. Bio je slične težine čistoće kao denar iz vremena Nerona.¹²¹ Dioklecijan je odao počast građanima tako što je iskovao bronzani novac po nazivom *folis* sa natpisom „GENIVS POPVLI ROMANI“ ili „Duh rimskog naroda“.¹²²

Veličanstvo vlada štitio je do u detalje određeni ceremonijal. Da bi se potpomoglo one koji su gospodarski i finansijski u krizi, uz pomoć golemog činovničkog aparata stvoren je jedinstven strogi porezni sustav, utemeljen na proizvodnoj i radnoj snazi. Sve je to dovelo do promjena koje su došle zajedno sa Dioklecijanom, tetrahijom ali i dominatom.¹²³ Dioklecijan je uveo novi, razrađeniji sistem oporezivanja koji je prilagođen mogućnostima plaćanja stanovnicima. Od ovom momenata parcela je oporezivana prema svom obliku, kvalitetu i broju ljudi koji su radili na njoj. Zato je napravljen dodatak za produktivnost zemljištva. Povećani su porezi u naturi.¹²⁴ U I. i II. stoljeću država je dobijala dovoljno sredstava, pa je samim tim mogla i da svoje potrebe izmjere u konvertibilnom novcu (pokrivenom uglavnom srebrom). To je značilo da je država i plaćala sve što bi uzimala u čvrstoj i kvalitetnoj valuti. Međutim, kako je vrijednost novca naglo padala za vrijeme Pedesetogodišnjice ovaj sustav je kolabirao, pa je Država (bolje rečeno vojska) svoje potrebe namirivala i rekvizicijama, a i plaćala u naturi. Takva vrsta poreza nazivala se *anona* (*annona*) i skupljana je neredovno. Tako se zbog gubitka povjerenja u novcu, čija je stvarna vrijednost bila itekako nedokučiva, robno – novčani sustav je oslabio. Kako bi se izgradio sistem u ekonomsko – finansijsko – poreznom uređenju, Dioklecijan je praktično pretvorio rekvizicije u porez.¹²⁵ Tokom vanrednih situacija instrument za snadbijevanje vojske bila je *annona militaris*¹²⁶ Vojska je morala biti plaćena u nečemu u stvarnoj vrijednosti. Na taj način ovaj je porez bio sredstvo oporezivanja u naturi koje su vojske skupljale na način gotovo pljačke. Za razliku od starih novčanih poreza nije precizirao nikakav fiksni procent, već samo beskonačno proširene potrebe vojske.¹²⁷ Od Dioklecijanovog vremena *anona* je porez poglavito u naturalnom obliku, koji se redovno ubire od stanovništva.¹²⁸ Prihod za državu izveden je iz poreza, ratnog plijena, proizvoda od mina i tako dalje. Ekonomija je

¹²¹ Mesihović, 2015, 1161.

¹²² Bunson, 2002, 176.

¹²³ Veh, 1976, 13.

¹²⁴ Blois, Spek, 1997, 276.

¹²⁵ Mesihović, 2015, 2122.

¹²⁶ Prvobitno je bila obavezna kupovina namirnica, ali kako je novac postao bezvrijedan postao je jednostavno proizvoljna rekvizicija. Običan vojnik je odavno prestao da prima odbitke od svoje plate za obroke, uniformu i oružje. Sada je to bilo obrnuto, a dodani obroci ili odjeća postali su zamjena na novac. Među vojnicima, njihova tradicionalna prava na plaću ogledaju se u njihovim razredima u konjičkoj službi.

¹²⁷ Williams, 1986, 117-118.

¹²⁸ Maškin, 1951, 384.

bila pretežno poljoprivredno pristrana, pa ako se proizvodnja smanji, to automatski znači da se i prihodi od poreza smanjuju¹²⁹

Dioklecijan je uveo sistem ocjenjivanja zasnovan na poljoprivrednoj jedinici nazvanom *iugum* što nije bila standardna jedinica koja se primjenjivala na cijeli Carstvo. Ona je varirala zavisno od vrste zemljišta i usjeva i od količine rada potrebna da se proizvede dovoljna količina da jedan čovjek može zaraditi za život. Također, ocjenjivan je i trud, *caput*, odnosio se na broj ljudi na farmi ili imanju. Ova dva poreza su bili neraskidivo povezani i oba su bila potrebna da bi se odradila pravilna procjena.¹³⁰ *Iugam* i *caput* dovedeni su u određen odnos (nejednak u raznim područjima Carstva) i od svake porez – uglavnom u naturalnom obliku: u žitu, ulju, vinu, mesu itd. Od poreza nisu oslobođeni ni senatori, koji su pored zemljišnog plaćali i poseban porez (*aurum glaebale*). Gradski stanovnici koji nemaju zemljišnih posjeda plaćali su osobni porez (*capitatio plebeia*).¹³¹ Rafinirani sistem oporezivanja i stroža naplata poreza podrazumijevali su više posla u inspekcijskim nadzorima. Centralne i pokrajinske vlasti morale su da preuzmu više zadataka općinskih magistrata. Oni nisu više bili u stanju da snose troškove javnog reda i mira te da istovremeno plaćaju više poreze. Zbog toga su se uplitali u finansijske teškoće.¹³² Za kraj bitno je naglasiti da najveći broj državnih prihoda odlazio na održavanje vojske, a zatim na sve brojniji državni aparat. Pored toga Dioklecijan je trošio i na izgradnju puteva i građevina. Poznata je Dioklecijanova palata u Splitu sa ulicama, hramovima i rezidencijama. U Rimu je Dioklecijan podigao velelepno kupalište, terme.¹³³ Dioklecijan je izgradio utvrđenja i puteve u gotovo svim dijelovima Carstva. Zajedno sa kolegama tetrarsima povećali su finansijska sredstva tako što su se izdvajala sredstva za izgradnju strateških gradova koje su im služili kao rezidencija.¹³⁴

2.3. Vjerska reforma u doba Dioklecijana

U godinama između 250. i 311. godine došlo je do brojnih progona kršćana širom Carstva. Ove progone izazvali su Decije i Valerije jer su kršćani odbili javno obožavati rimske državne bogove ili sudjelovati u kultu cara. Optuženi su da su srušili gnjev bogova na Rimsko

¹²⁹ Southern, 2004, 158.

¹³⁰ Isto, 159.

¹³¹ Italija je plaćala zemljišne poreze isto onako kao i provincije. Za pravilno plaćanje poreza odgovarali su gradski savjeti i osobno *dekurion*, ili, kako su ih sada češće nazivali, *kurijali*, a pored njih i vlasnici posjeda. Odgovornost za redovno plaćanje poreza, koja je stavljana na krupne zemljoposjednike, išla je u prilog vezivanju kolona na zemlju. Maškin, 1951, 386.

¹³² Blois, Spek, 1997, 276.

¹³³ Mirković, 2003, 181.

¹³⁴ Dunstan, 2011, 427.

Carstvo. Godine 260. Galijen je prekinuo progone u pokušaju da eliminiše dodatne izvore nemira na najnižoj tački krize. Zato će, narednih četrdeset godina broj kršćana drastično porasti. Mnogi su se obraćali kršćanskim zajednicama za moralnu sigurnost i materijalnu podršku. Kršćanstvo je sve više počelo da liči na državu u državi. Dioklecijan je reformama koje je vršio na vlasti uvidio i ovaj problem i gledao ga je sa sve većom sumnjom. Kada je 303. godine uvidio da su stvari otišle predaleko pokrenuo je veliki progon.¹³⁵ Dakle, Dioklecijan je pokušao da povрати tradicionalnu rimsku religiju progonom kršćana i manihejaca,¹³⁶ koji su po njegovom mišljenju bili strani kultovi. Htio je da povрати kršćane u svijet paganstva. Ovaj proces je bio osuđen na propast iako je Dioklecijan izvršio progone pri čemu je na kraju kršćanstvo pobijedilo.¹³⁷ Očigledno je Dioklecijan doživljavao kršćane kao zavedene pripadnike uporne i podmukle pobožnosti ali više od deset godina odnos im je bio pod kontrolom.¹³⁸

Dioklecijanova religioznost bila je u skladu s duhom tog doba. Kao što je istaknuto, u toku trećeg vijeka kult vladara dobija sve veći značaj u vjerskom životu. Tradicionalna religija rimskog carstva nije fenomen koji se može lako definisati. Bila je to ogromna aglomeracija kultova, praznovjerja, spekulacija i pobožnosti.¹³⁹ U političkom sustavu koji je osnovao Dioklecijan, vjerskom je pitanju posvećivana velika pažnja. Dioklecijan se, slično Augustu, pojavio u ulozi obnovitelja stare rimske religije, ali je u isto vrijeme, kao što je to bio slučaj kod istočnih monarhija, naglašeno i božansko porijeklo carske vlasti. Jupiter Preblagi Najveći (*Jupiter Optimus Maximum*) smatran je glavnim carevim zaštitnikom i izvorom najviše njegove vlasti nad svijetom. Dioklecijan je nosio titulu Jovije (*Iovius* – koji potječe od Jupitera), a Maksimijan Herkulij (*Herculius* – koji potječe od Herkula).¹⁴⁰ Zanimljiv primjer koliko zapravo uzimaju božanskog okvira za sebe jeste taj da se Maksimijan pojavljuje na zapadu jednako veličanstven kao i Dioklecijan. Kao Herkules može uzeti autoritet od svog oca, ali je i on isto toliko bog.¹⁴¹ Dioklecijanovo ime se u kolektivnom sjećanju Euromediterana najčešće

¹³⁵ Bloss, Spek, 1997, 280-281.

¹³⁶ Maniheizam je dualistički religiozni pokret osnovan u Perziji u 3. stoljeću nove ere od strane Manija koji je poznat kao „Apostol svjetlosti“. Iako se Manihejstvo dugo smatralo kršćanskom herezom to je bila religija sama po sebi koja je zbog krutosti svoje strukture dugo zadržala svoje jedinstvo. Mani je sebe smatrao konalnim nasljednikom u nizu proroka koji su bili prije njega. On je smatrao da su ranija vjerovanja ostala na lokalnom nivou a da je on bio nosioc univerzalne istine predodređene da zamjeni sve druge religije, Manihejizam se uspio proširiti u rimskom carstvu ali i na istočne provincije perzijskog Sasanidskog carstva. Manihejizam je bio vrsta gnosticizma koji je zalagao da je život na ovom svijetu nepodnošljivo zao. <https://www.britannica.com/topic/Manichaeism> 22.03.2023. 11:46.

¹³⁷ Ermantiger, 2004, 28.

¹³⁸ Dunstan, 2011, 431.

¹³⁹ Leadbetter, 2009, 123-124.

¹⁴⁰ Maškin 1951, 386.

¹⁴¹ Potter 2004, 282.

povezuje sa progonom kršćana. Za razliku od svih ranijih progona i persekucija kršćana, ovaj se smatra najžešćim i najsveobuhvatnijim. Dioklecijan je bio uvjerenja da samo centralizacijom može dovesti do neophodne obnove, pa se takav stav izražavao i na polju religioznosti. Jedinstveni položaj jevreja i kršćanstva je predstavljao za vrh države kao neku vrstu anomalije u okviru opće religioznosti rimskog svijeta.¹⁴²

Razlozi zbog čega je Dioklecijan odlučio izvršiti progone kršćana je uvjerenje da kršćani sprječavaju rekonstrukciju Carstva, uspješno prevladavanje gospodarskih poteškoća i osiguranje granica, dalo mu je prostora da se bavi vjerskim pitanje. Jedan od razloga je i Galerije koji je bio na strani da se održi starorimska religija i odbijanje vojnika da uzmu novac na kojem su carevi bili prikazani kao bogovi.¹⁴³Sve do 303. godine Dioklecijanovo držanje prema kršćanskoj vjeri, koja je već imala svoju dogmu i organizovanu crkvu, moglo bi se okarakterisati kao tolerantno, u onoj mjeri u kojoj je to bilo i držanje njegovih prethodnika. Kršćani su bili mnogobrojni u Maloj Aziji i bliskoistočnim provincijama, kao i u Aleksandriji i sjevernoafričkim gradovima, prije svega u Kartagini¹⁴⁴ Do doba progona treba istaknuti da su se kršćani probili na neke veće funkcije u Carstvu. Bez sumnje, period poslije 260. godine im je omogućio da neometano napreduju bez straha. Tako se mogu naći unutar carskog korpusa, protektora koji je predodređen za visoku poziciju. Nemoguće je utvrditi koliki je dio vojske bio kršćanski ali postoje dokazi koji upućuju na to da ih je postojao značajan broj.¹⁴⁵ Zapravo, vrlo je jasno da Dioklecijan, kao čovjek koji gradi kult božanstva oko svoje ličnosti ali i neko ko je izvršivši reforme na svim poljima, uvidio anomalije za potpuno sprovođenje mjera. On je uspio da nametne i sprovede svoje reforme ali trebalo ih je osposobiti i utvrditi za normalno funkcionisanje. U tome mu je zasigurno smetalo kršćanstvo koje je udaralo na sva polja centralizacije i reformi. Zbog toga će se i dogoditi progoni i edikti kao slamka spasa za učvršćenje vlasti.

Progoni su, nakon dugih konsultacija započeli u Nikomediji. Carski savjetnici bili su saglasni u odluci pa je izdat prvi edikt 23. februara 303. godine. Naređeno je rušenje svih crkava, spaljivanje svetih knjiga, oduzimanje služe i časti u čitavom Carstvu. U Nikomediji su rano ujutro provalili u crkve i kristov kip te svete knjige bačene su u vatru. Dioklecijan i

¹⁴² Kršćanstvo jer ipak antipod klasičnog svijeta i njihove culture. Zasnovano na hebrejsko – semitskom obrascu otkrivanja apsolutne istine teško je mogao naći zajednički *modus Vivendi* sa eklektičnom klasičnom kulturom. I kako je kršćanstvo napredovalo, sve više je privlačilo pažnju dobrog dijela tadašnje intelektualne sile. Mesihović, 2015, 2136.

¹⁴³ Grbešić, 2007, 35.

¹⁴⁴ Mirković, 2003, 181.

¹⁴⁵ Prema Euzebijusu 297. godine desilo se prisilno otpuštanje kršćana iz vojske. Opisano je kao sistemsko čišćenje vojnika kršćana. Zapravo, ovakav pristup je bio samo mračni predznak onoga što će se desiti sa velikim progonima. Ledbetter, 2009, 127-130.

Galerije su sve to posmatrali sa prozora palače na crkvu koja je bila na brežuljku. Pretorijanci će u nekoliko sati taj sveti hram srušiti sa zemljom.¹⁴⁶ Službeni proglas objavljen je dan poslije i glasio je *kršćani ne smiju vršiti nikakve službe niti postići bilo koje časti; imaju se mučiti, pripadali ma bilo kojem staležu ili bilo kojoj časti, njih može svatko tužiti, a oni nikoga – pak ni radi nanesene im nepravde, preljube ili krađe. Napokon se lišavaju slobode i prava glasovanja.*¹⁴⁷ Dioklecijan je bio svjestan da je paljenje knjiga najefikasniji način da se obračuna sa kršćanstvom. Time je došao do srži kršćanstva želeći da paljenjem pisane riječi iskorijeni kršćane. Međutim, Crkva je bila snažno, čvrsto i povezano tijelo pa su tako uspješno sačuvali svete spise od progona. Zapravo je bila jasna lekcija velikog progona, Dioklecijan je vjerovatno nesvjesno pokazao ovisnost kršćanstva o pisanoj riječi.¹⁴⁸ Kršćanima je bilo zabranjeno da upućuju peticiju dvoru čime su djelimično stavljeni van zaštite zakona.¹⁴⁹ Laktancije je smatrao da je Galerije podmetnuo požar u carskoj palači, pa je za to optužio kršćane. Sve je to kod cara dovodilo do još veće sumnje te je on svoje mjere pooštravao. Njegova žena Priska i kćerka Valerija koje su bile simpatizerke kršćanstva morale su birati između smrti ili da se odreknu te vjere. Izabrale su drugo.¹⁵⁰ Ipak, Dioklecijan je potcijenio pravu snagu kršćana a njihova oštra politika nije uspjela eliminirati njihovu religiju.¹⁵¹

U ljeto 303. godine izdan je novi edikt, uslijed niza kršćanskih oružanih pobuna u Meliteni i u Siriji. U ediktu je naređeno hapšenje biskupa i drugih kršćanskih sveštenika. Toliko ih je bilo pohapšeno da su zatvori bili prebukirani.¹⁵² Izgleda da ovaj edikt nije imao toliko uspjeha na Zapadu.¹⁵³ Ono što je prethodilo drugom ediktu je da su uzastopno dva puta izbili požari u carskoj palati u Nikomediji, pa je Galerije uvjerio Dioklecijana da su za ovo paljenje kršćani krivi. Zbog toga je Dioklecijan izdao edikt (treći), u spomen dvadesetogodišnjici dolaska na vlast¹⁵⁴, i naredio da sveštenstvo bude zatvoreno a zatim i primorano mučenjem da se žrtvuje rimskim bogovima.¹⁵⁵ Euzebij¹⁵⁶ piše da su se na udaru našli prvo carski službenici

¹⁴⁶ Grebšić, 2007, 36.

¹⁴⁷ Lactantius, Ch XIII, 462.

¹⁴⁸ Kelly, 2006, 93.

¹⁴⁹ Šačić, Mesihović, 2015, 266.

¹⁵⁰ Grbešić, 2007, 36.

¹⁵¹ Dunstan, 2011, 480.

¹⁵² Mesihović 2015, 2142.

¹⁵³ The Cambridge Ancient History, Volume XII, 2008, 86.

¹⁵⁴ Šačić, Mesihović, 2015, 266.

¹⁵⁵ Dunstan, 2011, 428.

¹⁵⁶ Euzebij iz Cezareje, također poznat kao *Euzebij Pamfil*, biskup, polemičar i historičar čiji prikaz prvih vijekova kršćanstva predstavlja prekretnicu u kršćanskoj historiografiji. Euzebij je kršten i rukopoložen u Cezareji a podučavao ga je prezviter Pamfil.. Njegova slava počiva na njegovoj Crkvenoj historiji koju je vjerovatno počeo pisati za vrijeme rimskih progona i nekoliko puta revidirao između 312. i 324. godine. U ovom djelu Euzebij je proizveo ono što možemo nazvati potpuno dokumentovana historija kršćanske crkve i u najgorem slučaju zbirke odlomaka iz njegovih izvora. Važno je istaknuti da u svom djelu on često citira ili

u Nikomediji. Jedan carski službenik doveden je pred cara i opisuje ga *Zapovjedili su mu da se žrtvuje. Budući da je on odbio, zapovjedili su da ga golog dignu i raskomadaju mu bičevima cijelo tijelo sve dok ne popusti.. unatoč tolikom trpljenju on nije popuštao pa su mu miješali ocat sa solju i izlivali po ranama gdje su se vidjele kosti. Prezreo je i te muke. Zatim su ga stavili na sredinu roštilja tako da je gorjelo njegovo tijelo kao meso koje se priprema za jelo, ali ne cijelo, odjedanput, nego malo – pomalo. Oni koji su ga držali na vatri nisu ga htjeli pustiti dok ne pristane izvršiti njihovu zapovijed. Njegova je duša ostala pobjednica u tim mukama. Takvo je bilo mučeništvo jednog od carskih poslužitelja. Bio je dostojan imena kojeg je nosio. Zvao se Petar.*¹⁵⁷

Kršćani su bili mučeni na različite načine: odsjecane su im glave, pečeni su bili na lomači, bacani su zvjerima, podbadani su bili metalnim šipkama. Neki su opet umrli od gladi. Žene su bile potpuno gole i obješene za jednu nogu. Četvrti edikt izdat je 304. godine naredio je svim kršćanima da se žrtvuju. Mnogi su odbili i zbog toga su podnijeli mučeništvo.¹⁵⁸ Zapadni carevi su sproveli edikte ali na različite načine – time pokazujući prvi prekid jedinstvenog carskog koledža. Maksimilijan je kao i obično slijedio Dioklecijanove naredbe dozvoljavajući mučeništva kršćana. Konstancije je, s druge strane, uništavao samo zgrade izbjegavajući mučeništva. Ovim je kršćanska crkva bila rimska korporativna imovina konfiskovana, a bogoslužje je bilo zabranjeno u cijelo Carstvu u posljednje dvije godine prve Tetrarhije (303-305.).¹⁵⁹ Kao što je Dioklecijan oživio stari rimski imperijalni poredak tako je njegova borba protiv hrsta oličila borbu protiv starog i novog. Dioklecijanov nedostatak uspjeha u uništenju kršćanstva bio je jedan od velikih razočarenja u njegovom životu i direktno je doprinio njegovom povlačenju.¹⁶⁰ Laktancije ga opisuje kao *Dok je Dioklecijan, taj autor bolesti i smišljatelj bijede uništavao sve, nije mogao suzdržati svoje uvrede, čak ni Boga. Ovaj čovjek je, dijelom pohlepom, a djelom stidljivim savjetima, srušio Rimsko Carstvo.*¹⁶¹

parafrazira svoje izvore i tako je sačuvao dijelove ranijih djela koja više ne postoje. Već je sastavio svoju Hroniku koja je predstavljala pregled svjetske povijesti i ovu analitičku metodu je prenio i na djelo Crkvena historija. Nakon Konstantinove smrti 337. godine napisao je Život Konstantina, koji ima određenu historijsku vrijednost, uglavnom zbog korištenja primarnih izvora. <https://www.britannica.com/biography/Eusebius-of-Caesarea> 16.03.2023 14:38.

¹⁵⁷ Eusebius, Ch VI, 1890, 342.

¹⁵⁸ Grbešić, 2007, 307.

¹⁵⁹ Matson, Odahl, 2004, 59.

¹⁶⁰ Bunson, 2002, 176.

¹⁶¹ Laktancije, Ch VII, De Mort, 458.

3.0. Vanjska politika Dioklecijana i smrt

Jedan od razloga zašto su dva augusta Dioklecijan i Maksimilijan, uzeli dva cezara (Galerije i Konstancije) da zajedno vladaju s njima jesu razne pobune koje su potresle Carstvo ali i ratova izvan granica. Najviše pobuna je bilo u Britaniji, a ratovi su se prvenstveno vodili sa Sasanidima kao i sa barbarima na rajnskom i dunavskom limesu.¹⁶² Borba protiv barbara, koji su nadirali, vođena je tijekom čitavog razdoblja Dioklecijanove vladavine. Maksimijan je morao voditi rat u Africi, gdje se također pojavio uzurpator (znamo za Karauzija i događaje u Britaniji) i gdje su nadirala mauretanska plemena. 297. godine Maksimijan je naredio totalno pustošenje, ubijanje što je moguće više i potiskivanje u Saharu, 10. marta 298. godine trijumfalno je ušao u Kartaginu. Dioklecijan je morao voditi rat u Egiptu, na koji su napadali južni narodi i gdje se u to vrijeme utvrdio uzurpator Ahil. Dioklecijanova armija je čak osam mjeseci opsjedala Aleksandriju. Nakon što je pao u ruke Dioklecijanovim vojnicima Ahil je pogubljen. Galerije je ratovao sa Dunavom, s Karpima i Jazigima. Nakon višegodišnjih ratova Dioklecijan i njegovi suvladari uspjeli su uspostaviti i učvrstiti granice u sjevernom djelu Carstva.¹⁶³ Konstatacije je skoro kontinuirano vodio rat na rajnskoj granici. Krajem 298. godine došlo je do bitke kod Lingonesa između Konstancijevih snaga i Alamana. Konstancije je bio u početku potisnuti morao se povući u grad i ipak su na kraju Alamani doživjeli poraz.¹⁶⁴ Dioklecijan je, nakon što je proveo niz pobjeda na Istoku, započeo je reorganizirati odbranu istočne granice.¹⁶⁵ Godine 298. poboljšana je granica prema Perziji uz istovremeno priznanje vrhovne vlasti Rima nad Armenijom.¹⁶⁶

Dioklecijan je posjetio Rim 303. godine na raskošnoj proslavi kojom je obilježeno dvadeset godina njegove vladavine, najduže od Marka Aurelija. Nakon toga je pretrpio tešku bolest i imao je smanjenu kontrolu nad državom. Čak je 304. godine pao u komu ali je uspio preživjeti, što ga je natjeralo na razmišljanje o povlačenju.¹⁶⁷ Nakon brojnih ratova i temeljnih reformi koji je izvršio u državi Dioklecijan je 305. godine abdicirao sa vlasti što nijedan car prije a ni poslije njega nije uradio. Sistem tetrarhije koje je Dioklecijan instalirao, propadao je pred njegovim očima nakon što se povukao sa vlasti. Međutim, promjene koje je uveo u provincijama održale su se mnogo duže i u određenoj mjeri preživjele i nakon pada Zapadnog dijela rimskog carstva, u kasnijem Romejskom, odnosno Bizantskom Carstvu. Dioklecijanov

¹⁶² Šačić, Mesihović, 2015, 235.

¹⁶³ Maškin, 1951, 387.

¹⁶⁴ Mesihović, 2015, 2133.

¹⁶⁵ Metson, Odahl, 38.

¹⁶⁶ Veh, 1976, 14.

¹⁶⁷ Dunstan 2011, 431.

nedostatak uspjeha u iskorijenjenju kršćanstva bilo je najveće razočaranje u njegovom životu što je doprinijelo njegovom povlačenju sa vlasti 305. godine. Pošto je godinu dana ranije bolovao od bolesti, bio je uvjeren da je vrijeme da se odrekne svojih moći. Abdicirao je 1. maja 305. godine uvjeravajući i Maksimilijana da se povuče. Galerije i Konstancije su slijedili kao dva augusta da ih naslijede. Dioklecijan je povukao na svoje imanje u Ilirik, u Split. Iz Splita je, međutim, saznao za raskol između zajedničkih careva. Godine 308. otputovao je u Karnuntum da popravi situaciju ali bezuspješno.¹⁶⁸ Treba istaknuti da iako se Dioklecijan povukao sa vlasti on nije bio zadovoljan sa posljednjim mjerama uvedenim u dva područja: ediktom o najvišim cijenama i ediktom o progonu kršćana.¹⁶⁹ Kada je 305. godine Dioklecijan skinuo svoj ljubičasti ogrtač i ogrnuo ga oko svog nasljednika Maksimilijana Daje, Galerije se uzdigao na avgustov čin u Sirmijumu.¹⁷⁰ Laktancije ističe da *Pošto je zli plan sproveden u izvršenje, Dioklecijan, koga je blagostanje sada napustilo, odmah je krenuo u Rim, tamo da proslavi početak dvadeset godina njegove vladavine. Ta svečanost je obavljena dvanaestog decembarskog kalendara i odjednom je car, nesposoban da podnese rimsku slobodu govora, mrzovoljno i nestrpljivo izletio iz grada...obolio je od lake, ali dugotrajne bolesti.. Onda je iznenada u decembru, u palati se začuo plač i jadikovanje, a dvorjani su trčali tamo-amo, u cijelom gradu zavladao je tišina, a vijest je o Dioklecijanovoj smrti, pa čak i o sahrani, pročula se.*¹⁷¹

Službu tetrarha Dioklecijan je zamislio da svaki od četvorice vladara vlada dvadeset godina, a potom bi abdicirao. Dakle augusti Dioklecijan i Maksimijan bi abdicirali 305. godine a zamjenili bi ih Konstancije i Galerije koji su sada postali augusti. Sad su oni izabrali sebi cezare koji bi trebali da ih smjene na položaju augusta poslije dvadeset godina. Novi cezari su bili Maksimin Daj¹⁷² i Flavije Valerije Severa¹⁷³. No međutim, teškoće će se desiti nakon smrti

¹⁶⁸ Bunson, 2002, 176.

¹⁶⁹ Povijest, knjiga 4, 2007, 640.

¹⁷⁰ Potter, 2013, 144.

¹⁷¹ Laktancije, Chp, XVII, De Morb, 465.

¹⁷² Maksimin Daja, vlada od 310. do 313. godine. Galerije je dolaskom na vlast odmah izaberao Maksimina kao cezara na Istoku. Područje njegove kontole je bio Egipat, Sirijia i veći dio Istoka. Pošto je bio razočaran u činjenicu da nije napredovao do ranga avgusta, on je svojim trupama 310. godine dozvolio da ga proglase avgustom. Ovim se tetrarhija urušila i rat između Maxentija i Daje je bio neizbježan. Usljed problema sa kršćanstvom i progonima Maksimin Daja je bio primoran da se povinuje promjenama koje su značile toleranciju za kršćane. Bunson, 2002, 359-360.

¹⁷³ Servus II ili Flavije Valerije Severa bio je car od 306. do 307. godine. Bio je ilirski vojnik i blizak prijatelj cara Galerija. Kada je Galerije 305. godine postao avgust imenova je Severu za cezara. Severova sfera vlasti je bila Italija, Afrika i kasnije Panonija. Kada je Konstancije umro u Britaniji, Galerije je iskoristi svoj uticaj i podigao Severu na rang avgusta na Zapadu, dok je Konstantin, sin Konstancijev bio njegov cesar. To je razbijesnilo Maksimilijanovog sina Maxentija koji je krenuo u napad na Rim, u čijoj kampanji je i ubijen Severa. Bunson, 2002, 499-500.

Konstancija 306. godine i trajat će do 324. godine.¹⁷⁴ Dioklecijan je živio do 311. godine, gdje je provodio vrijeme u vrtovima svoje palate. Tako je doživio da vidi kako se njegov sistem raspada u krvi građanskog rata i da vidi kako pojedinci žude pohlepno za vlast. Također je doživio i smrt svog partnera u vlasti, tako da je u teškoj depresiji i bolesti umro u Splitu 3. XII. 311. godine, možda čak izvršivši i samoubistvo.¹⁷⁵

Iako je naslijedio svijet koji se još uvijek suočavao sa ozbiljnim problemima, vojnim, ekonomskim, društvenim i kulturnim – zaslužan je i za odbranu ogromnom i složenog carstva od vanjskih napada i unutrašnjih nereda. Nadgledao je temeljnu reorganizaciju imperijalne strukture s ciljem kontrole ekonomske i političke slabosti, sprječavanju građanskih ratova i zaštite granica. Njegova politika je postakla apsolutizam i militarizam ali i imperijalni oporavak i doprinijela opstanku ujedinjenog Carstva za još jedan mandat obnovljene snage.¹⁷⁶ Dioklecijan je prvi nakon Septimija Severe uspio održati vlast na duže vrijeme. Ni kršćanski spomenici, ni oskudni fragmentalni podaci pisaca nisu dali podatke o njegovim individualnim crtama. Nesumnjivo je da je on bio političar konzervativnog smjera. On je nastojao povratiti nekadašnju slavu „Vječnog Rima“ ali je on, za razliku od Avgusta morao raskinuti sa ideološkim naslijeđem rimske Republike. Od Dioklecijanovog vremena carska se vlast smatrala apsolutnom bez ikakvih ograda. Podjela vlasti na četiri cara trebala je, po Dioklecijanovoj zamisli postati sistem. Međutim, taj sistem nije garantovao političko jedinstvo, niti je sprječavao građanske ratove jer su cezari i avgusti raspolagali vojskom i mogli su je iskoristiti protiv svog političkog protivnika.¹⁷⁷ Treba napomenuti da je Konstantin imao odličnu podlogu za svoju politiku i slavu koju će doživjeti. Mnoge socijalni, ekonomski i administrativni razvoj događaja u kasnijoj politici počiva na sistemu koji je uspostavio Dioklecijan.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Mirković 1951, 182.

¹⁷⁵ Mesihović, 2015, 2147.

¹⁷⁶ Dunstan 2011, 432.

¹⁷⁷ Maškin, 1951, 388.

¹⁷⁸ Cameron, 1993, 46.

4.0. Konstantin Veliki

Jedan od rimskih vladara koji je promijenio čitav tok razvitka čovječanstva i koji se smatra najznačajnijom ličnošću u historiji čovječanstva je Konstantin I Veliki. Od 306. do 309. godine bio je cezar u Galiji, Britaniji i Hispaniji, dok je od 309. godine avgust na istim oblastima. Od 312. do 324. godine bio je neprikosnoveni avgust na Zapadu. Do 337. godine bio je jedini avgust na kompletnom prostoru Rimskog carstva. Njegovo puno ime je *Flavius Valerius Aurelius Constantinus Augustus*.¹⁷⁹ Rođen je 280. godine kao sin Konstancija I Klora i Helene¹⁸⁰ u Naissusu¹⁸¹, današnji Niš.¹⁸² Godina rođenja Konstantina Velikog obavijena je velom misterije. Neki navode da je rođen 272. godine, dok drugi tvrde da je rođen 288. godine. Ovom problemu doprinio je i sam Konstantin prikazujući sebe na kipovima mlađim nego što jeste.¹⁸³ U *Historia Augusta* se navodi da je Konstantin bio dar od boga i da je bio rođen *da sapere sramotu nastalu Valerianovim zatočeništvom*,¹⁸⁴ Djelovanjem Konstantina I Velikog udareni su temelji onoga iz čega će nastati moderna zapadna civilizacija.¹⁸⁵ Raspoloživi izvorni materijali za Konstantinov život se znatno razlikuju od oskudnih narativnih izvora za Dioklecijana. O Konstantinovom životu posjedujemo obilje, mada često jednostranih, savremenih izvještaja, koji su svakako pomogli da učvrsti ideja o neizbježnosti Konstantinovog uspona, i njegovom kasnijem imenovanju u ulogu prvog kršćanskog cara.¹⁸⁶

Konstantin je dio vremena proveo u Dioklecijanovom dvoru gdje je primio uobičajeno obrazovanje koje se sastojalo od latinske i grčke književnosti, oratorstva, prava i filozofije. U Nikomediji se upoznao sa svim onim što je strujalo u rimskom svijetu tog vremena. Konstantin je na Istoku stekao vojno i političko znanje i postao je *tribunus ordinis primi* ili tribun prvog reda. U Nikomediju se vratio 303. godine pa je bio svjedok Dioklecijanovog progona kršćana. Nepoznata je njegova uloga u tim progonima ali ono što se zna jeste da je kasnije bio izričit

¹⁷⁹ Šaćić, Mesihović, 2015, 270.

¹⁸⁰ Flacija Julija Helena (oko 250. do 330. godine) poznata je kao majka Konstantina I Velikog, zaštitnika kršćanstva. Rođena je u Bitiniji u siromašnoj porodici niskog društvenog statusa. Kao sluškinja je upoznala Konstancija I Klora sa kojim je i dobila sina Konstantina. Helena će istupiti u javnom životu nakon što je njen sin naslijedio carski sistem tetrahije. Prihvatila je kršćanstvo i uživala je prestiž u carstvu. 326. godine otišla je u hodočašće u Svetu zemlju. Tamo je pomagala finansiranje izgradnje crkava. Također, vjeruje se da je ona pronašla Pravi krst. Umrula je u 80. godini kao jedna od najuglednijih ličnosti u Rimskom carstvu. Bunson, 2002, 252.

¹⁸¹ Konstantin je za vrijeme svoje vladavine posebnu pažnju posvetio izgradnji Niša. Osniva predgrađe koje se naziva *Mediana* koji u tom periodu predstavlja rezidenciju za careve koji borave tu. Poseban značajan nalaz na prostoru *Naissusa* je skulptura Jupitera na tronu, te Konstantinov portret izliven u bronzi. Grupa autora, 2011, 101.

¹⁸² Veh, 1976, 33.

¹⁸³ Lenski, 2007, 59.

¹⁸⁴ *His. Augusta*, Dioklecijan, XVIII, 3.

¹⁸⁵ Lenski, 2007, 59.

¹⁸⁶ Takozvana *Vita Constantini* Euzebija iz Cezareje daje najdetaljniji opis koji je dostupan. The Cambridge Ancient History, Volume XII, 2008, 90.

protivnik izdatih edikta.¹⁸⁷ Euzebije navodi da je Konstantin boravio na dvoru Dioklecijana kada je on odlučio da ponovo krene na progone kršćana: *Konstantin u svojoj mladosti boravio na dvoru cara Dioklecijana, gdje je on pokušao da otkrije značenje proročanstva na koje se kršćani pozivaju, te je saznao da se oni nazivaju „pravednim“ i to ga je inspirisalo da obnovi progono*¹⁸⁸ On je sebe uporedio sa Augustom, ali August je sebe uporedio sa Romulom, a oba su cara Aleksandra Velikog smatrala svojom pretečom. Kao August, Konstantin je prihvatio promjene dok je pokušavao da sačuva najbolje od starog.¹⁸⁹

Odsustvo Dioklecijanove ličnosti dovelo je do perioda konfuzije i građanskog rata. Konačni pobjednik, Konstantin ponovo je osnovao drevnu Bizantiju u Konstantinopolj i uzdigao grad kao novu prijestolnicu Rimskog Carstva. Nakon pada zapadnih provincija Carstva, Carigrad i Istočni dio opstali su hiljadu godina sve dok ih 1453. godine nisu zauzele Osmanlije. Pod Konstantinom se sudbina kršćanstva drastično promijenila. Konstantin je kršćansku crkvu doveo u snažno partnerstvo sa državom. Takav njihov odnos snažno je promijenio i Carstvo i crkvu i duboko je ranio tradicionalnu rimsku religiju.¹⁹⁰ Ono što je vrlo značajno za Konstantina jeste da, odcijepivši se od politike drugih careva iz „Druge tetrahije“, postepeno je evoluirao od paganskog politeizma preko solarnog sinkretizma do kršćanskog monoteizma u svojoj osobnoj vjerskoj politici. Zapravo, ono što je obilježilo njegovu vladavinu jeste da je on dozvolio da njegova vjerska ispovijest utiče na carsku politiku.¹⁹¹ Konstantin je govorio „*Postati car je stvar sudbine, ali ako je moć sudbine nametnula čovjeku neophodnost vladavine, on mora biti u stanju da izgleda dostojan imperiuma*“. Konstantin je ustvari bio vrijedniji vladar od svih njegovih nasljednika i kolega, koliko god da je ponekad zastrašujuće zloupotrijebio svoju moć. Niko nije usporio njegovo pravo da nosi titulu „Veliki“ koju su priklonili tako malom broju muškaraca.¹⁹²

Dok je Konstantin u području vjerskih pitanja išao drugačijom putanjom nego Dioklecijan, dotle je u socijalnom i političkom pogledu razvijao sistem reformi čije je osnove postavio Dioklecijan.¹⁹³ Konstantin je također posjedovao sposobnost za ekstremnu okrutnost i opake zločine. Navodno je primio božansko vodstvo kroz vizije i snove posebno u odlučujućim prekretnicama u historiji.¹⁹⁴ Neki autori ga opisuju kao nekog ko je bio prožet

¹⁸⁷ Mesihović, 2015, 2163.

¹⁸⁸ Euzebije, *Vita Constantini*, II, 50-51.

¹⁸⁹ Strauss, 2012, 269.

¹⁹⁰ Dunstan, 2011, 432.

¹⁹¹ Matson, Odahl, 2004, 2.

¹⁹² Buckhardt, 1949, 336.

¹⁹³ Maškin, 1951, 391.

¹⁹⁴ Dunstan, 2011, 434.

harizmom i gorio je od ambicija za ispunjenje svog krajnjeg cilja a to je da vlada čitavim svijetom. Što se više približavao tome bio je sve nemilosrdniji.¹⁹⁵ Izvor ga opisuje: *On je bio u to vrijeme komandant domaćih trupa, izuzetan čovjek i mudar, posvećen zajedničkom bogatstvu, posvećen rodu, propisano primljen da se suoči, bez obzira na priliku koju je tražio, formirao je planove koji su uvijek bili duboki, iako ponekad veoma hrabri, a koje je mogao samo preko razboritosti i čvrstine držati pod kontrolom impulsa jednog nemirnog duha.*¹⁹⁶

4.1. Borba za prevlast

Konstantin je kao vojnik pokazao određenu vještinu pa se pridružio cezaru Galeriju u borbi protiv Perzijanca. U enciklopediji je opisano da je Galerije držao Konstantina privezanog za svoj štap kao udobnog taoca sve do 305. godine kada su Dioklecijan i Maksimilijan abdicirali sa vlasti.¹⁹⁷ Te godine obilježit će isticanje Galerija na vlasti koji je vršeci pritisak pokazao pukotine u odnosima novog saziva „tetrahrije“¹⁹⁸. Nakon što su se Konstancije i on uzdigli na tron augusta, Sever i Daja su dobili status cezara. Konstantin nije bio zadovoljan sa činjenicom da on nije došao na položaj cezara što je Galerije i naslućivao. Zapravo, on je bio svjestan onoga što predstavlja Konstantin, pa izvori navode i razne priče koje su vezane za prevlast.¹⁹⁹ Na zahtjev Konstancija da mu pusti sina da učestvuje u borbi protiv Britanije je popustio Galerije. Konstantin se tako pridružio ocu na obali Lamanša u Bulonju. Međutim, Konstancije je umro 305. godine u Yorku spremajući se na pohod protiv Pikta. Odmah zatim su vojnici njegove vojske pozdravili Konstantina kao augusta. Galerije se nije složio sa takvim raspletom događaja pa su došli do kompromisa po kom je Konstantin I proglašen za cezara.²⁰⁰

Konstanin je 306. – 307. godine vodio borbu protiv Franaka koje je potpuno porazio. Sljedeće 308. godine izvršio je invaziju na zemlju Bruktera, dok je 310. godine ponovo napao Franke. U trenutku kada je u rimskoj državi buktio građanski rat između Maksencija sa jedne i Galerija i Severe II sa druge strane, Konstantin je zauzeo neutralan stav što mu je donijelo

¹⁹⁵ Cowan, 2016, 32.

¹⁹⁶ *His, Augusta*, Diocletian, XIII

¹⁹⁷ Bunson 2002, 142.

¹⁹⁸ Galerije je u prvoj Tetrahrije zauzimaio zadnje mjesto i izgleda da se nije tako strogo pridržavao poretka u naslijeđivanju. On je uspio između 302. i 305. godine da dobro politički izmanevrira i stvori takvu situaciju da prethodni dogovor o cazarima nije važio i po kojem je on u novom sazivu avgusta postao senior. Nepoznata je metoda ili dogovor po kom je Galerije uspio ostvariti takvo nešto. Mesihović, 2015, 2161.

¹⁹⁹ Postoji jedna priča u kojoj se govori o odnosu Galerija prema Konstantinu. Galerije je želio smrt Konstantinu pa mu je dao zadatak da upravlja jednom jedinicom, ona je bila prethodnica konjaničkog napada kroz močvaru srednjeg Dunava. Tom prilikom se sukobio sa lavom koga je uspio pobijediti. Konstantin je mrtvog lava doveo u Nikimediju i stavio pod noge Galeriju. Ova priča se smatra apokrifnom. Mesihović, 2014, 2162.

²⁰⁰ Povijest, knjiga 4, 2007, 641.

veliku popularnost među običnim stanovništvom.²⁰¹ Maksencije je vijest o Konstantinovom statusu dočekaao sa vidnom ljubomorom pa je zbog toga našao saveznika u Rimu i kovao vlastiti plan o prevlasti. Godine 306. iskoristio je nezadovoljstvo u Italiji kako bi preuzeo vlast od sve manje popularnog Severe. Podržan je od strane pretorijanaca što mu je omogućilo da stvori vlastitu aklamaciju kao novi avgust na Zapadu. Tim potezom će se Maksimilijan, nevoljno vratiti na vlast avgusta kako bih podržao odluku sina. Sa ovim potezom se nije slagao Galerije koji je odlučio da sankcioniše one koji su ugrozili njegovu imperijalnu moć.²⁰² Sever je u dogovoru sa Galerijem krenuo iz sjeverne Italije na dva pobunjenika, međutim njegova vojska je prešla na stranu Maksimilijana. Nakon toga, on je bio prisiljen povući se u Ravenu gdje je i ubijen. Maksimilijan se pokušao dogovoriti sa Konstantinom da jedan drugom priznaju položaj avgusta, dok je Galerije krenuo na Italiju ali se uskoro povukao jer nije imao povjerenja u svoje trupe.²⁰³

Maksencije u djelima Lactancija opisan je kao *čovjek pokvarenog uma, toliko opsjednutog ponosom i tvrdoglavosti da nije odavao poštovanje ni svom ocu ni svom taštu zbog čega ga oboje mrze*²⁰⁴ Maksencije je, bez obzira na sve bio odlučan da postane avgust čak i na štetu vlastitog oca. Zbog toga je Maksimilijan prešao u Galiju zahtijevajući od Konstantina da ga prizna kao avgusta, obećavajući mu da će biti neutralan u borbi za vlast. Konstantin je pristao pod uvjetom da i on prizna njegov izbor za avgusta. Sistem tetrahije je u ovom trenutku pokazivao raspuknuća u vlasti. U državi su 307. godine kao avgusti bili Galerije i Maksimilijan Daja dok su na nižem stupnju bili Maksimilijan, Maksencije i Konstantin i van sistema tetrahije. Galerije je po povratku iz Italije, pozvao Dioklecijana da se kao tvorac sistema tetrahije ali i najveći autoritet vrati na vlast i pomogne rješavanju problema. Ovaj poziv je rezultirao sazivanje konferencije u Karnuntumu (*Carnuntum*) u jesen 308. godine.²⁰⁵ Na ovoj konferenciji su prisustvovali Dioklecijan, Maksimijan i Galerije. Tamo je odlučeno da Maksimijan ponovo ode u mirovinu, te da se ne prizna Konstantinu titula avgusta nego da nadalje ostane cezar. Potvrđeno je i da Maksencije nije legitimni vladar nego uzurpator, te da se na mjesto novog avgusta zapada postavi Licinije²⁰⁶, stari ratni drug Galerija. Sa odlukama ove konferencije nije se slagao Konstantin, dok je Maksimin Daja bio ogorčen jer je on

²⁰¹ Šaćić, Mesihović, 2015, 271.

²⁰² Dunstan, 2011, 433.

²⁰³ Povijest, knjiga 4, 2007, 641

²⁰⁴ Lactancije, 2004, 18.

²⁰⁵ Mirković, 2003, 184.

²⁰⁶ Licinije je rođen u Gornjoj Meziji negdje sredinom trećeg vijeka n.e. i ušao je u dugu i uspješnu vojnu karijeru. Bio je prijatelj sa Galerijem sa kojim je učestvovao u iranskim ratovima. Nakon što je dobio status avgusta, dobio je kontrolu nad Dunavom i Ilirikom i većim dijelom Zapada. Bio je u političkom braku sa Konstantinovom sestrom Konstancijom. Godine 325. bit će ubijen od strane Konstantina. Bunson, 2002, 321.

zaobiđen u korist Licinija pa je zahtijevao od Galerija da i njega proglasi augustom. Galerije je predložio da se njih dvojica nazivaju „avgustovim sinovima“ što su oni odbili.²⁰⁷ Godine 310. ubijen je Maksimilijan koji se prije toga sukobio sa Konstantinom.²⁰⁸ Galerije i Licinije su redovno vodili borbe protiv Sarmata i Karpa. Konstantin je često bio zaokupljen borbom protiv germanskih plemena. U 310. godini dok je Konstantin vodio borbe protiv Franaka na Rajni. Borba oko prevlasti sa tetrarsima ga je natjerala da se uputi na jug. Zastao je u svetištu Apolona gdje je dobio viziju boga, obećavajući mu pobjedu 30 godina vlasti. Nakon toga *Sol Invictus* (Nepokoreno Sunce) iskovan je u *Ticininumu*. On je posao Konstantinovo omiljeno božanstvo. Vjerovanje u solarni monoteizam ga je učinilo simpatičnim za kršćanstvo, a Sol se sve više povezivao sa kristom u carevom razmišljanju.²⁰⁹

Slijedeće godine, 311. umro je i Galerije odmah nakon što je iz Serdike ukinuo progon kršćana. Preostala četvorica su bili Konstantin koji je vladao Galijom, Britanijom i Hispanijom, Maksenije je bio gospodar Italije i Afrike, Licinije čija se vlast prostirala u provincijama evropskog Istoka i Maksimin Daja koji je vladao azijskim provincijama.²¹⁰ Prije nego je umro Galerije je izdao edikt o toleranciji i smrti. Prije nego je umro prepoznao je da progon kršćana nije uspio i izdao je edikt kojim im je dao slobodu bogoslužjenja širom Carstva. Tim ediktom ih je molio da se „mole“ svojim bogovima za državu i carstvo. Prema ovom autoru Galerije je umro od duge i iscrpljujuće bolesti odmah nakon ovog edikta. Ovim su brojni članovi kršćanskog klera pušteni na slobodu i počeli su otvoreno prakticirati svoju vjeru. Kršćanska crkva je sad bila na ivici trijumfa dok je tetrahija bila na ivici potpunog sloma.²¹¹ Laktancije opisuje bolest koja je pogodila Galerija kao božiju kaznu zbog progona kršćana.²¹² Ako posmatramo sa aspekta historijskih prilika donošenjem Galerijevog edikta iz 311. godine prestali su progoni kršćana. Buckhardt navodi da su pagani bili zamoreni prizorima krvavih kazni, pa su sa radošću pozdravljali kršćane koji su se vraćali iz zatvora i rudnika.²¹³ Galerije očito nije mogao razumjeti da se helensko-rimsko shvatanje religije i odnos prema bogovima

²⁰⁷ Zapravo će nekad od proljeća 310. godine Galerije početi zvati avgustima Daju i Konstantina. Mesihović, 2015, 3169.

²⁰⁸ Za Maksimilijana se ne zna da li je bio ubijen ili je izvršio samubistvo. Zanimljivo je da je on svoju kćerku Faustu dao udati za Konstantina.

²⁰⁹ Cowan, 2016, 14.

²¹⁰ Povijest, knjiga 4, 2007, 542.

²¹¹ Dunstan, 2011, 433.

²¹² U posljednjem pasusu Galerijev edikta stoji: U skladu s tim, našem oprost, oni će morati svoga boga moliti za naše zdravlje, za državu i za sebe same, tako da bi država u cijelosti ostala očuvana i sigurna, a da oni mogu bezbrižno živjeti u svojim domovima. Laktancije, 2004, 34, 5.

²¹³ Buckhardt, 1949, 292.

nije mogao primijeniti na kršćanstvo. Zbog Galerijeve smrti, ovaj edikt se nikada nije proveo.²¹⁴

4.2. Bitka kod Milvijskog mosta

Konstantinova ambicija je bila da ponovo ujedini carstvo pod svojom jedinom vlašću. Za to mu se ukazala prilika tek kada su glavni tetrarsi Galerije i Maksimilijan bili mrtvi. On je ušao u savez sa Licinijem za kojeg je vjerio svoju sestru Konstanciju. Sa druge strane, Maksiminus i Maksencije su bili otvoreno zabrinuti zbog ovog spajanja te se između njih otvorio diplomatski kanal. Maksencije je dobio priznanje za kojim je dugo žudio, priznata mu je legitimnost vladara u rangu augusta. Zapravo je on na Konstantina gledao kao na ubicu iz želje da osveti svoga oca.²¹⁵ Ovo je bila objava rata, međutim Maksencije nije napao Konstantina koji je bio zaokupljen reorganizacijom odbrane Rajanske granice. Njegova sfera interesovanja je bio Licinije koji je na konferenciji u Karantumu dobio Italiju za upravljanje. Između njih se vodila neka vrsta hladnog rata.²¹⁶

Zapravo, Konstantin je uvidio da je situacija u Italiji nije bila stabilna. Senat i stanovništvo Italije i Rima nije bilo zadovoljno sistemom oporezivanja koji je uspostavio Galerije 306. godine. Maksencije je bio primoran „pronaći“ novac za to ali i za program izgradnje nove bazilike na Forumu, nove ceste na *Via Appia*, te obnove hrama Venere stradalog u požaru. U takvoj situaciji Konstantin je odlučio napasti Italiju jer su politička i vojna situacija zahtijevale brzu reakciju.²¹⁷ Maksencije se pripremao da na Konstantinovo armiji upotrijebi istu onu strategiju koju je on koristio protiv Severe i Galerija. Pripremio se za rat, zatvorio se u Rimu ali je iznenada promijenio taktiku i odlučio se za bitku na otvorenom. Razlozi za takvu promjenu su nepoznati. Na šestogodišnjicu svoje vladavine (28. 10. 312. godine) zatražio je savjet od „Sibilskih knjiga“.²¹⁸ Odgovor je bio da će neprijatelji Rima umrijeti.²¹⁹ Konstantin je odlučio da zaštititi svoj položaj, tražeći podršku od kršćana koji su naseljavali Maksencijevu

²¹⁴ Grupa autora, 2014, 46.

²¹⁵ Maksimin je u ljeto 311. godine vidio priliku da osveti svog oca tako što je želio napasti Konstantina, dok je Licinije bio na Istoku. Pravdajući se da napad vrši zbog osвете svog oca želio je jednim potezom da se riješi Konstantina. Međutim, nisu nam poznata dalja dešavanja oko ovog rješavanja spora za prevlast na Zapadu. Posavec, 2014, 23.

²¹⁶ Cowan, 2016, 15.

²¹⁷ Posavec, 2014, 24.

²¹⁸ Sibilske knjige su bile magične knjige koje su se koristile kada je grad Rim bio u nevolji. One su sadržavale predviđanja i proročanstva koje treba slijediti. Do današnjeg dana sačuvani su samo fragmenti tih knjiga. <https://imperiumromanum.pl/en/roman-religion/sibylline-books/> 30.03.2023. 22:04.

²¹⁹ Mesihović, 2015, 2176.

teritoriju. Proglasio ga je tiraninom i sa skoro četrdeset hiljada ljudi prešao je Alpe marširajući u Italiju.²²⁰

Do bitke između Konstantina i Maksencija došlo je kod Milvijskog mosta preko kojeg je išla *Via Flaminia* iznad Tibra. Za Maksencija je od velike važnosti bilo da drži most kako bi onemogućio Konstantinu prelazak do Rima. Ubrzo je došlo do bitke u kojoj je Konstantin izvojevao odlučujuću pobjedu. Zapravo je bitka bila vrlo odlučna kada je probijena Maksencijeva odbrana koji je bio primoran da se povuče preko mosta. Na kraju je i sam most kolaborirao pa je i sam Maksencije izgubio život utopivši se u rijeci. Konstantin je u Rim ušao 29. 10. 312. godine a Maksencijevo tijelo je bilo izvučeno iz rijeke kako bi mu se odrubila glava.²²¹ Od snaga Maksencijevih trupa snažan otpor su pružili pretorijanci, dok su ostale postrojbe bila raspršene kada su protjerane sa rijeke.²²²

Nakon ove pobjede, Konstantin je dodao naziv *Invictus* što znači nepobjediv, nepokoren. Pored ovoga, pojavljuju se i dva pisma pjesnika *Porfirusa* nazvanih „Gospodar *Constantine*, najpobožniji i nepobjedivi august (*Domino Constantino maximo pio invicto...Augusto*), i „Nepokoreni Konstantin najveći Auguast“ (*Invictus Constantinus Maximus Augustus*).²²³ Konstantin je poslije ove bitke zauvijek ukinuo proterijance okončavši njihovu historiju dugu tri stotine godina jer su bili podrška njegovom pokojnom protivniku. Zabrinutim senatorima ponudio je pomilovanje a oni su ga zauzvrat priznali kao starijeg Augusta Carstva.²²⁴ Euzebije izvještava da je Konstantin potpomognut od Boga i da je bio kršćanin prije nego što je krenuo u invaziju na Italiju. Također, on upoređuje Maksencijevu sudbinu sa sudbinom faraona koji je poginuo u Crvenom moru kada je progonio Mojsija.²²⁵ Bitka kod Milvijskog mosta će definitivno predstavljati prekretnicu u historiji koja će dovesti do uspostavljanja kršćanstva kao službene religije.²²⁶ Konstantin je stekao kontrolu nad zapadnim djelom carstva i 324. godine postat će jedini car nakon što je porazio svog suparnika Licinija.²²⁷

²²⁰ Dunstan, 2011, 434.

²²¹ Mesihović, 2015, 2180.

²²² Povijest, knjiga 4, 2007, 644.

²²³ Grupa autora, 2014, 65.

²²⁴ Dunstan, 2011, 434.

²²⁵ Cowan, 2016, 57.

²²⁶ Bruckhardt, 1949, 296.

²²⁷ Blois, Spek, 1997, 281.

5.0. Konstantin i kršćanstvo

U prvih 300 godina postojanja kršćanstvo je bilo mala religija koja nije predstavljala opasnost zato što nije bila primijećena od strane vladara. Sve ovo će se promijeniti u VI stoljeću kada će kršćanstvo preći put od priznate religije, preko podržane, do na kraju jedine priznate religije u carstvu.²²⁸ Kao što je već istaknuto Dioklecijanov progon kršćana se smatra najžešćim i najsveobuhvatnijim.²²⁹ Rimljanin je u privatnom životu bio dovoljno tolerantan prema tuđim vjerskim uvjerenjima i sve što je tražio za uzvrat jeste da je taj odnos recipročan, što mu, s druge strane, kršćanin nije htio i nije mogao dati. Da je kršćanin žrtvovao na oltarima bogova Rimljanin nikada ne bi prigovarao njegovom obožavanju Krista, zbog svoje lične prirode zadovoljstva. Tu leži tajna progona i žestoke antikršćanske mržnje.²³⁰ Razlog zašto Konstancije nije progonio kršćane jeste što ih na zapadu nije bilo puno i samim tim nisu predstavljali problem.²³¹ Zapravo, ovo je bio idealan razlog za kršćanske autore da prikažu njegovu naklonost kao oca Konstantina I. Cilj je bio da se on prikaže kao častan, *koji nije učestvovao u ratu protiv nas*.²³²

Maksencijev poraz označio je da se bliži kraj starog rimskog svijeta i religije.²³³ Konstantin Veliki, prvi kršćanski vladar svijeta je pokrenuo ulogu i postavio prvi model za kršćansku carsku teokratiju. U kršćanstvu se smatra da je on došao na vlast od strane boga, te da mu je povjerena misija zaštite katolika u Carstvu i propagiranje vjere u svijetu. Pobjeda kod Milvijskog mosta uvjerila je Konstantina da je on izabran za božanskog zaštitnika i da bi trebao i da bi trebao fokus staviti na njegovu vjeru u budućnosti.²³⁴ Zapravo, kada se govori o samom Konstantinu smatra se da je najvažnije naslijeđe koje je on ostavio čovječanstvu jeste uzdizanje kršćanske religije i davanje primata u odnosu na tradicionalne paganske kultove.²³⁵ Ipak, u ranim godinama on održava vezu kao i njegov otac sa Marsom – bogom rata. To se vidi na reversu njegovog novčića.²³⁶ Prema Straussu, moguće je da je Konstantin od početka do kraja bio cinik koji je manipulirao religije kako bi stekao moć.²³⁷ Laktancije smatra da je monoteizam superiorni u odnosu na politeizam i da je Konstantin već odavno monoteist iako

²²⁸ Thomposon, 1999,1.

²²⁹ Mesihović, 2015, 2135.

²³⁰ Firth, 1905, 114.

²³¹ Grupa autora, 2004, 71.

²³² Eusebije, Historija Ecclesiastica, VIII, 13-13.

²³³ Dunstan, 2011, 435.

²³⁴ Odahl, 2007, 91.

²³⁵ Šaćić, Mesihović, 2015, 272.

²³⁶ Stephenson, 2011, 154.

²³⁷ Strauss, 2012, 275.

ne sasvim kršćanin.²³⁸ Iako nije bio kršćanin u pravom smislu te riječi, on se pokazao kao dosljednim zaštitnikom nove religije koja će vremenom postati vladajuća. Tako će i on vremenom sve više se približavati filozofiji te vjere.²³⁹ Ključni element u Konstantinovoј javnoj podršci novoj religiji bila je briga da se uspostavi čvrsta i povjerljiva osnova za vjerovanje. Njegov cilj je bio da se okonča rasprava o prirodi i broju svetih spisa i da definiše kršćanskog Boga.²⁴⁰ U početku se Konstantin više ponašao kao prijatelj crkve nego kao njen vrhovni vladar, guverner. Njegovi kršćanski građevinski projekti bili su u suštini privatna djela milosrđa, a ne državna politika.²⁴¹

Posebno je važan podatak da je nakon pobjede Konstantin posjetio hram Jupitera, najboljeg najvećeg na kapitolu kako bi obavio tradicionalnu pobjedničku molitvu po uzoru na Septimija Severu. U historiografiji posebno u onoj u srednjem vijeku, govori se da je ovaj Konstantinov potez, bio zbog toga da bi on obavio samo formalnu proslavu trijumfa.²⁴² Pobjeda kod Milvijskog mosta je od velikog značaja u svjetskoј historiji iz još jednog razloga: navela je Konstantina da prihvati kršćanstvo. Istaknuto je da je imao viziju u kojoj je vidio znak krsta iznad sunca i u snu ga je ovaj znak poticao da naslika krst na svoj vojnički štit. To je Konstantin i učinio, te kada je pobijedio došao je da vidi Boga kršćana kao moćno božanstvo. Kada su njegovi vojni poduhvati bili pobjednički nastavio je da vjeruje u jednog Boga, ne shvatajući posljedice prihvatanja monoteističke religije.²⁴³ Euzebije tvrdi da mu se Konstantin zakleo mnogo godina nakon bitke da je vidio ukazanje na nebu krsta koji je nosio militantni natpis „Pobjedi u ovom znaku“, međutim doslovan prevod sa grčkog jezika je „Sa ovim pobjedi“. Konstantin nije bio siguran šta je značio ovaj znak pa je sutradan ponovo sanjao Krista koji mu je rekao da ovaj znak koristi protiv svog neprijatelja.²⁴⁴ Konstantin je kasnije, pod okriljem kršćanstva ukinuo gladijatorske igre i propisao je stroge kazne za prelazak na judaizam. Pored toga zabranio je razapeće.²⁴⁵

Po Laktanciju „U snu bude Konstantin opomenut neka na štitove svojih vojnika stavi nebeski Božji znak i neka tako otpočne boj. Poslušavši taj nalog, naslikao je nakošeno slovo X, zaokruženo pri vrhu i tako naznačio na štitovima Krsta“²⁴⁶ Još uvijek nema tačnih podataka da li se znak XP koristio u kršćanstvu prije Konstantina. Prvi put je prikazan na

²³⁸ Grupa autora, 2014, 70.

²³⁹ Maškin, 1951, 389.

²⁴⁰ Kelly, 2006, 93.

²⁴¹ Strauss, 2012, 278.

²⁴² Grupa autora, 2014, 6.

²⁴³ Blois, Spek, 1997, 282

²⁴⁴ Dunstan, 2011, 435.

²⁴⁵ The Cambridge Ancient History, Volume XII, 2008, 107.

²⁴⁶ Mesihović. 2015, 2178.

Konstantinovom srebrenjaku iz 317. godine. Postoji više teorija šta je Konstantin vidio ili sanjao. Jedna od tih je da se na nebu pojavio meteorološki fenomen koji pravi neku vrstu solarnog halo efekta zvanim „sunčev pas“.²⁴⁷ Moderni znanstvenici povezali su navedene simbole sa kultom Sunca kojemu je Konstantin tada bio sklon. Vjerovatno je da se radilo o kršćanskom znaku koji je Konstantin, uporabio u drevnom magičnom postupku evokcije kojim se zazivalo i druga božanstva osim vlastitih, kako bi ih pridobio prije bitke.²⁴⁸ Ovo nije prvi put da je Konstantin imao vizije. Ranije je bila poslije pobjede nad Maksimianom kod Marseja kada se okrenuo hramu Apolona. Tu su mu Apolon i Viktorija predviđali vladavinu od trideset godina.²⁴⁹ Konstantin je postao vladar kršćanske crkve. On je pod svojim pokroviteljstvom podigao crkve u Carstvu ali ih je i promijenio. Poslije skoro dvadeset godina teškog rata i politike, Konstantin je konačno ujedinio sve Rimljane pod vlašću jednog čovjeka. Podjednako je insistirao na ujedinjenju svih kršćana ali to u ovom periodu nije bio lak zadatak.²⁵⁰

5.1. Milanski edikt

Godine 313. u Milanu Konstantin i Licinije su zajedno objavili edikt o slobodnom ispovijedanju kršćanstva. Od sada su kršćani uživali ista prava kao i pristaše drugih religija.²⁵¹ Prije nego što bude riječi o važnosti ovog edikta, treba istaknuti da je on poznat iz dva izvora, Euzebijeve „Crkvene historije“, koji prvi donosi tekst edikta. On navodi da je ovaj dokument prvo objavio Konstantinov suvladar Licinije u Nikimediji.²⁵² Njegov sadržaj donosi Laktancije na latinskom jeziku i Euzebije koji ga prepričava na grčkom jeziku.²⁵³ Nije jasno da li je dokument izdat u vidu edikta ili nekog drugog dokumenta. Laktancije navodi dokument kao pismo.²⁵⁴ Tekst edikta koji donosi Euzebije glasi: „*Pošto smo se nas dvojica, ja, Konstantin i ja Licinije August, sretno sastali u Milanu i pošto smo razmotrili sve što se odnosilo na javno dobro, među svim stvarima koje su nam se činile korisne i mnogo čemu za sve, odlučili smo da damo prednost i stavimo na prvo mjesto ono što se ticalo postojanja bogova i pobožnosti i da dozvolimo u isto vrijeme i kršćanima i svim drugima slobodu da u pobožnosti slijede religije koje žele, tako da sve ono što na nebu postoji bude blagonaklono prema nama i svima onima*

²⁴⁷ Mesihović, 2015, 2178

²⁴⁸ Povijest, knjiga 4, 2007,644.

²⁴⁹ MacMullen, 1990, 108-109.

²⁵⁰ Strauss, 2012, 282

²⁵¹ Maškin, 1951, 388.

²⁵² Grupa autora, 2014, 38.

²⁵³ Posavec, 2014, 32.

²⁵⁴ Mesihović,2015, 2183.

koji su pod vlašću. Danas smo, dakle, povelili spasonosnu i pravičnu odluku da apsolutno nikome ne bude uskraćeno pravilo da izabere i slijedi božiju službu hrišćanske religije i da svakom bude slobodno da svoj um okrene ovoj religiji za koju smatra da je u skladu sa njegovim stavom, tako da božanstvo bude nama blagonaklono, brine o nama i pruži nam svoju brigu i zaštitu. Slijedeći taj princip, složili smo se da podnesemo ovaj reskript da bi ono što se nalazi u našim prethodnim odlukama koje se tiču hrišćana i koje su upućene Tvojim pobožnosti, a čini de potpuno suprotno i stvarno našoj blagosti, bude ukinuto i da u isto vrijeme svako od ovih koji ima spomenuto opredjeljenje da čuva hrišćansku religiju može slobodno i prosto da ga zadrži u bez poteškoća.“²⁵⁵

Kada su se Licinije i Konstantin sastali u *Medialanumu* (današnje Milano) podržali su politiku vjerske tolerancije koju je Galerije dvije godine ranije objavio. Međutim, njih dvojica su nadmašili Galerijev edikt odlučivši se da kršćanima dadnu ne samo puno pravno priznanje nego i da obnove konfiskovanu crkvenu imovinu čime su im omogućili da povrate svoje bogomolje.²⁵⁶ Milanski edikt je dobio velike promjene u društvu stavljajući kršćanstvo u neke sasvim druge okvire. Zbog ovoga je evidentan i porast kršćanske populacije u IV stoljeću. Iako nije bio kršćanin Konstantin se pokazao kao dosljedan branitelj i zaštitnik kršćana. On je to radio jer je smatrao da bi se stvorilo jedinstveno Carstvo i crkva mora biti ista takva. Ovaj edikt je bio prekretnica da se na pitanje dogmatike gledalo kao na državno pitanje.²⁵⁷ Pogrešno je tumačiti da je Milanskim ediktom kršćanstvo postavljeno kao dominantna religija. Zapravo je ovim dokumentom uspostavljena tolerancija za kršćane koji su sada ravnopravni sa drugim vjerskim zajednicama.

Konstantin je sebe vidio kao božanskog posrednika i zaslužan je za unaprijeđenje crkve. Zapravo je ovo vrijeme kada je crkva bila otvorena što nije uticalo samo na njen rast nego i to da je postala meta i neprijateljima.²⁵⁸ Milanski edikt je bio sveobuhvatan dekret još od Serdikinog dekreta. Konstantin je postao po mnogo čemu poglavar kršćana i pokrovitelj njihovih prava.²⁵⁹ Prava slika stanja nakon ovog edikta jeste da je Konstantin zadržao politiku tolerancije među religijama. Tako je dopustio gradnju hrama u Hispelumu u Italiji.²⁶⁰ Za Milanski edikt Buckhardt ističe da se prvi put govorilo o neograničenoj slobodi svih kultova pa i raznih kršćanskih sekti.²⁶¹ Više nije bilo rizično ispovijedati kršćanstvo, čak je bilo

²⁵⁵ Euzebijus, X, 2-13.

²⁵⁶ Dunstan, 2011, 435.

²⁵⁷ Grupa autora, 2014, 62.

²⁵⁸ Thompson, 1999,4.

²⁵⁹ Bunskon, 2002, 144.

²⁶⁰ Von Dam, 3008, 79.

²⁶¹ Buckhardt, 1949, 292.

moćnosti za boljim integriranjem u društvu.²⁶² Moguće je da je Milanski edikt izdan da bi se oslabila funkcija Maksimina Daje na Istoku, gdje je živjela ubjedljivo većina kršćana. Poznato je da je on zadržao antikršćanski stav.²⁶³ Edikti o progonima nisu bili ništa drugo nego akti kojima se osigurava očuvanje tradicije. Sada su se kršćani mogli slobodno izvršavati vjerske obrede i molitve.²⁶⁴ Ovim ediktom kršćanstvu je garantiran položaj jednak položaju paganskih religija ali ono nije postalo službena religija sve do 380. godine kada ga je za službenu religiju proglasio car Teodosije.²⁶⁵

Zanimljivo je da edikt niti je donesen niti objavljen u Mediolanu, pa čak nije moguće precizno odrediti ni tačno vrijeme susreta dvojica careva. Oni su očigledno donijeli bitne normativne odrednice za kršćane. Sam tekst edikta objavljen je na latinskom jeziku ali nažalost do danas, u izvornom obliku tekst edikta nije sačuvan.²⁶⁶ Iako se izdavanje edikta pripisuje samo Konstantinu, ali činjenica je da je carski proglas poslat od strane Licinija na Istok, i izdano je po konvenciji u čijem spoju svoje oba imena cara.²⁶⁷ Ako realno sagledamo čak i ovaj edikt nije potpuno uspio zaštititi kršćananske vjerske slobode posebno u istočnom dijelu Carstva. On je zapravo, otjerao kršćane sa dvora, zatvarao je crkve, neke je ubijao i zabranjivao je vjersko okupljanje u gradu. Međutim, nikada nije izdao nikakav akt protiv kršćana. Ovakav situacija će također produbiti neprijateljstvo između Licinija i Konstantina.²⁶⁸

5.2. Licinije i Konstantin

Konferencija u Milanu nije dugo trajala jer su do Licinija stigle vijesti o iznenadnom napadu Maksimina Daje. Do glavne bitke je došlo 30.04.313. godine blizu *Tziraluma*. Rat je završen smrću Maksimina Daje u augustu 313. godine. Nakon ove pobjede Licinije je ostao jedini gospodar na Istoku.²⁶⁹ Prema Mirkoviću Maksimin Daja je bio svjestan da se napad na njega sprema. On također iznosi da je Dajin život završio samoubistvom.²⁷⁰ Licinije nije pokazao milost prema najbližim saradnicima Maksimina Daje, a njegovo krvproliće političkih saradnika uključivalo je čak i Galerijevu udovicu i njenu majku, Valeriju i Prisku, rođenu

²⁶² Maškin, 1951, 389.

²⁶³ Mesihović, 2015, 2183.

²⁶⁴ Potter, 2006, 354.

²⁶⁵ Grupa autora, 2014, 47.

²⁶⁶ Posavec, 2014, 32.

²⁶⁷ Cameron, 1993, 51.

²⁶⁸ Lenski, 2005, 281.

²⁶⁹ Mesihović, 2015, 2188.

²⁷⁰ Mirković, 2003, 187.

Dioklecijanovu kćerku i udovicu.²⁷¹ Sada su kao dva augusta ostali Konstantin i Licinije, jedan na Zapadu, jedan na Istoku. Iako je Licinije osvojio Istok, činilo se da je stvorio ravnotežu u odnosu na Konstantina. Međutim, ta ravnoteža je bila kratkog vijeka jer su se njih dvojica otvoreno sukobili. Prva bitka se desila 314. godine u *Cibalama*. Rezultat ovog sukoba je bio taj da je Licinije morao predati sve balkanske provincije osim Trakije.²⁷² Druga bitka se desila naredne 317. godine u Merdici. Ishod bitke je bio neodlučan pa je Licinije priznao seniorstvo Konstantina u odnosu između njih dvojice. Također mu je prepustio sve evropske provincije izuzev Trakije. Narednih nekoliko godina će biti mir između njih dvojice.²⁷³

Kao povod za treći i ujedno odlučujući sukob između Licinija i Dioklecijana su bili ljubomora i nesporazumi. Konstantin je pojačao nesuglasice tako što je snažno podržavao i pridobio podršku kršćana. Licinije je, s druge strane, uzeo suprotan kurs. Kada je Konstantin uspostavio savez za kršćanima na istočnoj granici, Licinije je, bojeći se uništenja, pokrenuo progone i uznemiravanje kršćana kako bi im oslabio crkvu. Također, želio je dati Konstantinu izgovor za rat.²⁷⁴ Do posljednje bitke došlo je 3. 7. 324. godine kod Hadrianopolisa. Konstantinova vojska je i ovaj put pokazala svoju kvalitetu i obučenosti i izvojevala je veliku pobjedu. U toku bitke i sam Konstantin je bio lakše ranjen. Ova bitka je bila neka vrsta protovjerskog rata.²⁷⁵ Glavninu Licinije snage činili su gotski plaćenici kojima je zapovijedao njihov princ Alica. U ovoj krvavoj bitci Konstantinovi legionari bili su uspješniji. Poginulo je više od dvadeset pet hiljada Licinijevih vojnika, uglavnom gotske auzilijarske trupe. Kada su preživjeli vidjeli da se Konstantin približava sa svojim novim svježim trupama, preostali vojnici su se predali i razbježali. Sljedeći dan je u Konstantinov logor došla njegova sestra moleći ga da poštedi život Liciniju, što je on obećao učiniti. Međutim, ubrzo će to obećanje prekršiti bojeći se da će i on kao i Maksimilijan pokušati ponovo prigrлити carski purpur. Nekoliko mjeseci poslije naredio je da ga pogube.²⁷⁶ Poslije ove bitke, Rimsko carstvo je bilo u rukama jednog čovjeka.²⁷⁷

²⁷¹ Dunstan, 2011, 436

²⁷² Povijest, knjiga 4, 2007, 646.

²⁷³ Šačić, Mesihović, 2015, 271.

²⁷⁴ Dunstan, 2011, 436.

²⁷⁵ Meishović, 2015, 2191.

²⁷⁶ Posevac, 2014, 30.

²⁷⁷ Bunson, 2002, 143.

5.3. Nikejski koncil

U međuvremenu Konstantin je obasipao crkvu blagodatima, ne samo da je izgradio crkvene građevine u Rimu, kasnije Carigradu, nego je oslobodio kršćanske sveštenike od obavezne državne službe. Ovakvo tradicionalno pravo su imali mnogobožački sveštenici. Također se okružio biskupima snažnog duha i postao je zainteresovan i uticajan učesnik u teološkim kontraverzama tog doba.²⁷⁸ Nakon Milanskog edikta primjetan je nagli izlazak kršćana u javnost, uz intenzivnu gradnju sakralnih građevina. Sve više se pojavljuju u pravnom i društvenom životu Rima. Već 313. godine izašli su na površinu sporovi koji su se dešavali unutar crkve. Te godine je afrički biskup molio Konstantina da riješi spor po pitanju ko je biskup Kartage Donat ili Cecilijan.²⁷⁹ Konstantin je prepustio dogovor biskupima čiji je prvi skup bio u Rimu, drugi u Arelatu. U pismu biskupima navodi kako je informisan o problemima unutar crkve u Africi u kome naređuje da se održi sinod u Rimu te navodi kako ne želi da ostavi šizmu ili nejedinstvo na bilo kojem mjestu.²⁸⁰ Oba su presudila u korist punopravnog kartaškog biskupa Cecilijana., što je Konstantin i potvrdio.²⁸¹ Međutim, Donat²⁸² i njegove pristalice su sebe proglasili pravim kršćanima i stvorili svoju vlastitu Crkvu. Taj je spor trajao preko jednog stoljeća i bio je ograničen na sjevernu Afriku.²⁸³

Miješanje Konstantina u crkveno djelovanje u Africi bilo je od značaja zbog njegovog učvršćenja u Italiji. Tome je razlog jer je Afrika predstavljala žitnicu Italije.²⁸⁴ Iako se umiješao u unutarcrkvene sporove kao što je sukob donatista i katoličke crkve, Konstantin se našao na udaru nevolja ali ga to nije spriječilo da nastavi sa organizacijom države.²⁸⁵ Aleksandrija je zauzimala važno mjesto u kršćanstvu zbog toga jer je aleksandrijsku crkvu osnovao Sv. Petar²⁸⁶. Zato je Aleksandrija bila uporište raznih dogmatskih sukoba. Jedan od primjera je

²⁷⁸ Dunstan, 2011, 437.

²⁷⁹ Posevac, 2002, 32-33.

²⁸⁰ Euzebije, *Historia Ecclesiastica*, X, 5, 18-20.

²⁸¹ Maškin, 1951, 389.

²⁸² Donatizam je šizmatička sekta nastala u sjevernoj Africi a dobila je ime po biskupu Donatu. Njihov fokus je bio na Cecilijana kojeg su rigoristi odbili da prihvate. Napori da se donatisti vrate u crkvu od strane Konstantina trajali su od 316. do 321. godine. Međutim, mnogi od njih su se okrenuli nasilju formirajući čak i juripke grupe. Represija prema njima će prestati tek pod carem Justinijanom. Bunson, 2002, 184.

²⁸³ Mirković, 2001, 191.

²⁸⁴ Thompson, 1999,3.

²⁸⁵ Veh, 1976, 34.

²⁸⁶ Na svakom popisu apostola u Novom Zavjeru Petar je istaknut na vrh liste. On je prvi od trojice posebnih učenika koje je Isus uključio u svoj uži krug. Uvijek se ističe kao vođa, glasnogovornik i izabranik prvi među „jednakima“. Osim samog Hrista nijedna osoba ne prima ni približno toliko mnogo pažnje kao Simon Petar kroz biblijske reference. Prije Isusa on se zvao Simeon sin Jonin. Isus mu je dao ime Petar od tada će biti poznat pod nazivom Simon Petar. Ray, 1999, 18.

sukob episkopa Petra iz Aleksandrije i Melitija iz Likopolja. Ishod ove borbe je bio odvajanje melitske zajednice.²⁸⁷

Prema Dunstanu, Konstantin je postao posebno uznemiren zbog jedne velike kontraverze, žestokog arijanskog spora o Isusovoj prirodi, tada uzbudljive i burne borbe među istočnim kršćanima²⁸⁸ Sukob je počeo u Aleksandriji tokom ere „hladnog rata“ i bio je usredotočen na precizan odnos Krista sina i Boga oca. Novi zavjet je jasno ukazivao da je Isus obećani Mesija starozavjetnih proročanstava, međutim neki tekstovi u Bibliji naglašavaju Kristovu ljudskost i podređenost Ocu (Mt 24,36 „A za taj dan i čas niko ne zna, ni Anđeli nebeski, ni Sin, niko osim samo Otac“). Dok su drugi isticali Kristovo božanstvo i njegovu jednakost sa Ocem (Iv, 10,30: Otac i ja smo jedno).²⁸⁹ Međutim, na početku IV stoljeća prezbiter Arije²⁹⁰ poznat po svom asketizmu i popularan među župljanima, iznio je učenje o tome da je u Svetom Trojstvu samo Bog-Otac vječan. Prva njegova tvorevina bio je Sin ili Logos, a tvorevina Logosa – Duh Sveti. Tako Sin ne može biti jednak Ocu već samo njemu sličan. Arijanstvo²⁹¹ je predstavljalo pokušaja racionalističkog tumačenja osnovne kršćanske dogme, ali Arijevo učenje nije priznato.²⁹² Zapravo je Arije bio sveštenik Aleksandrijske crkve u Egiptu te je tvrdio da je Kristos rođen na vrijeme, bio je promjenjivo stvorenje, ne sudjeluje potpuno u božanskoj suštini i zbog toga treba biti podređen Ocu. Aleksandar, njegov epsikop upotpunosti se protivio ovom učenju, tvrdeći da je Kristos bio Vječna Riječ Božija i stoga treba biti obožavan kao jednak Ocu.²⁹³ Arije odlazi u Palestinu i na svoju stranu privlači Euzebija iz Cezareje. Iako su dva sinoda, jedan u Bitiniji, drugi u Palestini, prihvataju njegovo učenje, ipak će sinod u Aleksandriji okupiti preko sto biskupa koji će odbiti Arijevo učenje.²⁹⁴ Euzebije navodi kako se Konstantin lično umiješao u sukobe aleksandrijske crkve tako što je poslao kršćane da uspostave mir između sukobljenih strana.²⁹⁵

Konstantinov glavni cilj je bio da okonča raspravu o prirodi i broju svetih spisa i da definiše kršćanskog Boga. Suočen sa gorkim sporom o kristovoj prirodi sazvaio je prvu

²⁸⁷ Mirković, 2001, 191.

²⁸⁸ Dunstan, 2011, 437.

²⁸⁹ Odahl, 2007, 167.

²⁹⁰ Arije (rođen 250. godine – umro 336. godine) bio je kršćanski sveštenik čija su učenja dovela do teološke doktrine poznate kao arijanstvo. Arijanstvo je afirmisao stvarnu konačnu prirodu Hrista, a rana crkva ga je osudila kao velikog jeresu. Arije je privukao veliki broj sljedbenika putem poruke koja je integrisala neoplatinizam. <https://www.britannica.com/biography/Arius> 04.04.2023 23:00 .

²⁹¹ Uvjerjenja arijanstva često se smatra oblikom unitarističke teologije je naglašava božije jedinstvo pojma Trojstva, doktrine da su tri različite osobe ujedinjene u jednom božanstvu. <https://www.britannica.com/summary/Arianism> 04.04.2023 23:03.

²⁹² Maškin, 1951, 390.

²⁹³ Odahl, 2007, 100.

²⁹⁴ Mirković, 2003, 191.192.

²⁹⁵ Euzebije, Vita Constantini, II, 63.

ekumensku konferenciju biskupa širom Mediterana. Sastali su se u junu 325. godine u gradu Nikeji u sjeverozapadnoj Turskoj.²⁹⁶ Način odvijanja Koncila u mnogim detaljima nije poznat jer nam do danas nisu sačuvani službeni koncilski spisi. Međutim, na temelju koncilskih spisa i kasnije pisama mogu se raspoznati dva glavna dijela Koncila. U prvom dijelu se Arije osuđuje za osporavanje božanske prirode Krista. U drugom dijelu trebalo se jasno iznijeti pozitivna učenja koja će biti jasna i precizna za vjernike a da će sa druge strane osuditi i isključiti Arijevu herezu.²⁹⁷ Što se tiče samog koncila na njemu je prisustvovalo 270 episkopa, uključujući i Arija koji je kasnije protjeran u panonske dijelove Ilirika.²⁹⁸

Rasprava je trajala dva mjeseca i tek pod uticajem Konstantina uspostavljeno je „nikejsko kredo vjere“ koje poistovjećuje „Boga“ Oca, „Boga“ Sina i Svetog duha. Odluke Donesene na ovom koncilu ostat će temelj većine kršćanskih crkvi sve do danas.²⁹⁹ „Vjerujem u Jednog Boga, Oca Svedržitelja, Tvorca neba i zemlje i svega vidljivog i nevidljivog; I u jednog gospoda Isusa Hrista, jedinorodnog Sina Božijeg, od Oca svoga prije svih rođenog, Bog Božiji, Svjetlost od svjetlosti, isti Bog od samog Boga, rođeni nestvoreni, Biti jedne supstance sa ocem, Po Kojem je sve stvoreno.“ Ova izjava ostaje osnovna formula koju moderni kršćani nastavljaju koristiti u izražavanju i potvrđivanju svoje vjere.³⁰⁰ Euzebije donosi stav Konstantina na koncilu: „ *vi ste biskupi čija je nadležnost uutar crkve. Ja sam također biskup određen od strane Boga da nadgledam sve što je van crkve*“³⁰¹ Nikejski koncil je izglasao dvanaest novih crkvenih zakona koji su nazvani kanonima i kojim su se regulisale mnoge stvari unutar crkvenog života. Rad sabora je oficijelno zaključen 25.07.325. godine a prisutni sabornici proslavili su dvadesetu godišnjicu Konstantinove vladavine. U svom završnom govoru *dominus* je još jednom izrazio želje i nade da se zadrži mir i jedinstvo Crkve.³⁰² U svakom slučaju sazivanje vijeća u prisustvu cara bio je veliki događaj i zahtijevao je mobilizaciju resursa u velikim razmjerama, svi zahtjevi učesnika i njihovih pratilaca bili su obezbijedjeni carskom naredbom.³⁰³ Ranije nije bio sličan sabor nikejskom, nije moglo ni biti jer nijedan paganski car ne bi tolerisao takav skup. Tačan broj prisutnih nije poznat. Postoje razni spiskovi imena koje su zabilježili crkveni historičari li nažalost svi su nepotpuni. Euzebije

²⁹⁶ Kelly, 2006, 93.

²⁹⁷ Von Dam, 2008, 311.

²⁹⁸ Maškin, 1951,390.

²⁹⁹ Mesihović, 2015, 2230.

³⁰⁰ Nikejski simbol vjerovanja se ne nalazi nigdje u Novom zavjetu. To je proizvod mnogo kasnijeg nastojanja da se kršćanstvo definiše kao sistem vjerovanja, sredstvo za nametanje jedinstva Crkvi kao instituciji. Kelly, 2006, 93-94.

³⁰¹ Euzebije, Vita Constantini, 24.

³⁰² Mesihović,2015,2231.

³⁰³ The Cambridge Ancient History, Volume XII, 2008, 98.

s iritantnom i nepotrebnom neodređenosti kaže da su „biskupi premašili dvjesta pedeset, dok broj prezbitera i đakona u njihovom vozu i mnoštvo akolita i drugim pratilaca koji su bili izvan računanja“³⁰⁴

Bitno je istaknuti da je tokom zime 324.-325. godine Konstantin poslao edikt i pisma carskim službenicima i vjerskim vođama u Istočnim provincijama koje su naredile restauraciju bilo kakve imovine koju su crkve izgubile i obnovi položaja koju su kršćani izgubili tokom Licinijevih progona. Također je tražena popravka starih i izgradnja novih vjerskih objekata. Najvažniji dio ovog edikta jeste da je car izrazio svoje lično viđenje njegove uloge kao carskog agenta božanske diaspencije. Predstavljen je kao poseban sluga kršćanskog Boga.³⁰⁵ U svijetlu poslije koncilskih događaja Konstantinov optimizam i zadovoljstvo brzo će splasnuti jer će se teološke rasprave oko Arijevskog učenja i Nikejskog koncila vrlo brzo još više rasplamsati i to neočekivanim intenzivitetom. Konstantinovi snovi o miru u crkvi vrlo brzo će se ugasiti u svega nekoliko mjeseci.³⁰⁶ Konstantin je već 330. godine pod uticaj arijanca Euzebija iz Nikimedije prešao na stranu arijanaca i protjeruje Eustatija iz Antijohije a 335. godine i vatrenog antiarijanca Atanasija.³⁰⁷ O zaokretu Konstantina u odnosu prema religiji svjedoči i njegova treća posjeta Rimu 326. godine, tada je Konstantin po prvi put odbio da se popne na Kapitol kako bi prinio žrtve Jupiteru.³⁰⁸

Iako je Konstantin imao simpatije prema kršćanstvu on se nije odlučio na progone protiv pagana. Zapravo je on zadržao politiku tolerancije među religijama čak dopustivši gradnju hrama u gradu Hispelumu u Italiji.³⁰⁹ O potpunoj kristijanizaciji nakon 312. godine ne može se govoriti jer je te godine nakon pobjede u bitci kod Milvijskog mosta Konstantin prinio žrtvu Jupiteru. Također rimski i grčki bogovi su poštovani uporedo sa kršćanskim Bogom iako u drugoj dekadi trećeg stoljeća nestaju sa kovanica. Konstantin je podržavao kršćane, davao im je najbolju zemlju ali nikada nije bio stvarno zainteresovan u kršćansku dogmu. Za vrijeme njegove vladavine nikada nije jasno iznio stav o svom vjerovanju, religija mu je služila po najviše na političkom i vojnom planu.³¹⁰ Veliku ulogu u Konstantinovom životu je sigurno imala uticaja i njegova majka Helena koja se smatra jednom od najznačajnijih svetica. Helena je 327. godine otputovala je u Svetu zemlju gdje je pronašla mjesto Kristovog rođenja u

³⁰⁴ Firth, 1905, 212

³⁰⁵ Odahl, 2007, 99.

³⁰⁶ Burchardt, 1949, 306.

³⁰⁷ Mesihović, 2015, 2231.

³⁰⁸ Lenski, 2007, 79.

³⁰⁹ Van Dam, 2008, 177.

³¹⁰ Southern, 2001, 281-281.

Betlhemu, mjesto gdje je Krist uzdignu u Raj.³¹¹ Vjeruje se da je ona prihvatila 312. godine kršćanstvo a 325. godine je preuredila jednu svoju sobu u kapelicu. Moguće da je i ona kao i Konstancije bila veoma tolerantna pa je u tom duhu odgajala i Konstantina.³¹² Zapravo činjenica je da je Konstancije, otac Konstantina bio veoma tolerantan prema kršćanima što se može pripisati tome da prostor koji je bio pod njegovom kontrolom nije bilo brojno kršćansko stanovništvo.³¹³

6.0. Administrativne reforme pod Konstantinovom vlašću

Ako je Konstantin vodio vjersku politiku koja je bila potpuno drugačija od one kakvu je vodio Dioklecijan, po pitanju tetrarhijskog sistema i državne politike je bila zapravo politika njegovog prethodnika.³¹⁴ Promjene su se uglavnom odnosile na detalje, a nova radna mjesta su nastala kako je administrativni sistem dalje usavršavan. Međutim, često je nemoguće procijeniti koliko su promjene rezultat namjerne namjene a koliko postepenog procesa razvoja.³¹⁵ Konstantin je nastavio izgrađivati i oblikovati dvorsku kulturu, koja će u velikoj mjeri uticati i na ranomediavelne dvorove Euromediterana. Ovaj *dominus* je volio sjaj, dekor i zvučne titule koje je uglavnom reciklirao iz prošlosti. Zapravo je u vrijeme Konstantina stvoren jedan cjelovit dvorski i birokratski sistem koji svoje korijene baštini u doba Dioklecijana. Njegovo središte su predstavljali svetu dvor i sveta careva ložnica. Služba Konstantina i njegove porodice nije odvajana od općih državnih zadataka. *Dominus* je imao neograničenu vlast i u formalnom i u praktičnom pogledu.³¹⁶

Konstantin na dvoru stvara ceremonijal koji će ostati na snazi do sedmog stoljeća. On po uzoru na istočne tradicije nosi dijademu. Carski savjet koji je ranije nazivan *consilium principis*, sada se naziva *sacrum consistorium* i ima stalne članove³¹⁷ koji se nazivaju komiti ili pratioci koji su bili rangirani kao komiti prvog, drugog ili trećeg reda. Samo komiti prvog reda su ulazili u carski savjet. Konstantin je uveo i novu društvenu hijerarhiju za one koji učestvuju u upravi i administraciji: *illustrissimi, respectabiles, clarissimi, perfectissimi, nobilissimi*.³¹⁸ Uloga dvora morala je dovesti do stvaranje nove nasljedne aristokratije. Osim senatske

³¹¹ Lenski, 2007, 79.

³¹² Bruckhardt, 1949, 63.

³¹³ Grupa autora, 2014, 71.

³¹⁴ Von Dam, 2008, 144.

³¹⁵ The Cambridge Ancient History, Volume XII, 2008, 103.

³¹⁶ Meishović, 2015, 2239.

³¹⁷ Još neke od dužnosti su bile: *Questor sacri palati*: glavni tajnik, *Magister officiorum*: nadzire radionice oružja, *Comes sacrum largitionum*: vodi državnu blagajnu, *Comes rerum privatorum*: nadležan za carsku imovinu, agentu sin rebus: održavaju vezu pokrajina i centralne vlasti. Grupa autora, 2007, 648.

³¹⁸ Mirković, 2003, 192-193.

stvorena je aristokratija koju čine dvorjani (palatini) i visoki činovnici.³¹⁹ Konstantin i njegovi nasljednici uveliko su proširili svoju birokratiju i svoje domaće osoblje, pokrenuti su i mnogi građevinski objekti i još više se podigao vojni budžet. Konstantin je povećao fiskalna opterećenja uvođenjem novih poreza i povećanjem postojećih. Posebno su bili ozloglašeni porezi koje je naplaćivao radionicama što je osiromašilo mnoge zanatlije. Konstantin je pooštrio pritisak zemljoposjednicima nad svojim, zakupcima, kako bi osigurao da radnici u seoskim područjima, na čijim je leđima ležao veći dio poreskog tereta, ostanu na mjestu. Ovo je bio drugi korak ka kmetstvu u srednjem vijeku. Prvi je načinio Dioklecijan.³²⁰ Kao što je istaknuto, carska konstitucija iz 332. godine zabranjivala je prelazak kolona sa jednog imanja na drugo. Vlasnik kod kojih bi se našao tuđi kolon dužan je bio vratiti istog, a osim toga, morao je plaćati dadžbine odbjeglog kolona za cijelo vrijeme svog boravka na svom imanju.³²¹

Uprkos visokim troškovima Konstantin je uspio stabilizirati monetarni sistem, Konstantin je izvršio potpunu monetarnu reformu, ukinuo *aureus* i kao novu glavnu zlatnu monetu uveo *solidus* težak 4.5 grama.³²² Na aversu njegovog novca prikazan je njegov lik a na reversu određena legenda ili događaj. Također se često pojavljuju motivi božanstva. Promjene koje Konstantin uvodi je natpis koji sve češće koristi *victor* ili *invictus* umjesto *imperator*. On je, također postepeno ispravljao paganske motive sa novčića osim kulta sunca Sol Invictus.³²³ Izdao je relativno mali broj srebrenjaka i tako nije uspio pomoći široj javnosti da premosti ogroman jaz koji razdvaja zlato i bronzu. Tako je Konstantinovo kovanje koristilo bogatim, koji su posjedovali solide, ali je oštetilo siromašne, koji su nosili infaltnornu valutu.³²⁴

Jedan od značajnih novina u upravi su bile i teritorijalne prefekture. Konstantin ih postepeno uvodi između 317. i 337. godine. Započeo je tako što je svom sinu Keipsu dao na upravu Galiju ali i pretorijanskog perfekta da mu pomogne u civilnim i upravnim poslovima. Dužnosti pretorijanskog perfekta su bili održavanje reda i mira, uprava poštama, održavanje javnih građevina, upravljanje višim obrazovanjem, kontrola cijena, sekundarna zakonodavna vlast, snadbjevanje vojske, regrutovanje.³²⁵ Područja Carstva su i dalje bila pod vlašću prefektura, ali su i sami perfekti bili odgovorni carskoj kući.³²⁶ Postojale su tri pretorijanska

³¹⁹ Bruskhardt, 1949, 338.

³²⁰ Ova mjera je posebno bila neophodna na zapadu, u područjima gdje su visoki porezi prisiljavali poljoprivrednike da napuste svoje farme i pokretne stvari i pobjegnu u gradove. Blois, Spek, 1997, 284.

³²¹ Maškin, 1951, 391.

³²² Mesihović, 2015, 2241.

³²³ Godina 317. Se smatra godinom nestanka paganskih motiva sa novčića, dok se *Sol Invictus* zadržao do 323. godine. Grupa autora, 2014, 18-24.

³²⁴ Dunston, 2011, 438.

³²⁵ Mirković, 2003, 193-194.

³²⁶ Bunson, 2002, 143.

perfekta koji su bili nadležni za pojedine skupine dijaceza: Za Istok sa Trakijom, Azijom i Pontom; Za Galiju sa Britanijom i Hispanijom;; Za Italiju sa Afrikom, Panonijom, Dacijom i Makedonijom. Te tri velike perfekture održavaju očitu namjeru administrativne i sudske decentralizacije unutar kompaktnog carskog jedinstva. Velike poteškoće koje su se javljale u pokušaju racionalne koordinacija vladavine nad čitavim Carstvom, postojale su još u vrijeme Konstantina. Te tri perfekture su postojale kao jedan od načina da se ti izazovi nadvladaju.³²⁷ Vjerovatno je tek pod Konstantinom završena podjela Carstva na dvanaest dijaceza koje je započeto pod vladavinom Dioklecijana. Glavno obilježje novog Dioklecijansko-Konstantinovog režima bilo je odvajanje vojne od civilne vlasti, pa je civilna vlast bila u rukama provincijalskog namjesnika a vojna vojnog zapovjednika (*dux*).³²⁸

Konstantin je pokrenuo i određene procese koje je započeo Septimije Severa a to je postupno udaljšavanje senatora sa bitnih vojnih i političkih dužnosti. Međutim, pokazalo se da carevima ipak nedostaje aktivna podrška i učesće nekog ko dolazi sa najvećeg socijalnog statusa i ko je najbogatiji. Pa će s tim u vezi Konstantin 326. godine otvoriti neke administrativne i upravne pozicije senatorima. On je također i preuredio sistem dolaska na funkciju senatora. Biti senator je mogao biti onaj koga izabere pretor ili ako se obnaša neka funkcija senatorskog ranga.³²⁹ Kurijalni razred se sastojao od članova lokalne imovinske klase koji su služili kao gradski vijećnici. Predstavljali su okosnicu čitave srednje klase pa su morali obavljati poslove za državu bez plaćanja, uključujući lokalno prikupljanje carskih poreza.³³⁰ Ediktima iz 316. i 325. godine kurijalima je zabranjeno napuštanje rodnog grada. Obaveze kurijala postale su nasljedne što je još jedan korak u uvlačenje srednje klase u bankrot i uništenje.³³¹

6.1. Vojni režim Konstantina

Konstantin je prvi od rimskih careva koji je u većem broju počeo u sastav vojske da uzima barbare. Pitanje koje se proteže jeste da li je Konstantin ili Dioklecijan uveo podijelu vojske na pogranične krupe (*limitanei*) i mobilne trupe prateće vojske (*comitatenses*). Glavno pitanje je da li Dioklecijan upotpunosti razradio ovu podjelu ili je Konstantin to učinio? Najvjerovatnije je Konstantin kao neko ko je bio inovator i reformator nastavi organizaciju

³²⁷ Povijest, knjiga 4, 2007, 651.

³²⁸ Posevac, 2002, 35.

³²⁹ Mesihović, 2015, 2241.

³³⁰ Dunstan, 2011, 438.

³³¹ Maškin, 1951, 391.

vojske prvenstveno jer je doba Dioklecijana bio mali period da se ovako velika reforma sprovede. U potpunosti nedostaju brojčano pokazatelj po broju vojnika kojim je Konstantin raspolagao u ikojem trenutku njegove duge vladavine niti kako je ta vojska bila organizovana. Prema Zosimu, za konačnu bitku protiv Licinija Konstantin je skupio 120 000 pješaka i 10 000 konjanika.³³² Konstantin je promijenio i višestoljenu principatsku (augustovsku) doktrinu o „odbrani na samoj granici“.³³³ Vojskom, nakon ove podjele, zapovijedaju dvojica magistri jedan *militium* za pješadiju i *equitium* za konjicu, njih dvojica se nazivaju *praesentales* i nalaze se direktno pod carskom komandom.³³⁴ Konstantin se oslanjao na dobro obučenu mobilnu vojsku koja ga je svuda pratila u sastojala se uglavnom od konjice.³³⁵ Također, Konstantin je značajno proširio svoju terensku vojsku – namijenjenu za brzo raspoređivanje na ugroženim mjestima – stvaranjem novih pukova i povlačenjem nekih trupa iz pograničnih oblasti.³³⁶

Zapravo, dominitanska vojska na kraju evolutivnog procesa sastojala se od tri osnovne vrste armija:

1. Imperijalna pratnja (*comitatus praesentales*) koja je imala znatnu brojnost i dobar borbeni kvalitet. Uglavnom su bili stacionirani u prijestolnici avgusta i cezara. Ona je uvijek pratila dominusa na kampanjama.
2. Regionalne dubinske armije (*comitatus*) koje su bile stacionirane u strateški bitnim područjima u blizini granice. Oni su trebali da budu mobilna podrška graničnim trupama i operacijama na granici.
3. Granične trupe (*ripenses ili exercitus limitanei*) stacionirani na granici predstavljali su ostatke nekadašnje borbene doktrine. Granične trupe su bile smještene u utvrde koje su koristile i jedinice principatske vojske.³³⁷ Konstantin je garnizoniranje granica sveo na sporednu ulogu, koja je uglavnom bila povjerena njemačkim vojnicima i oficirima.³³⁸

Comitatenses su se od male vojske koja je pratila cara uskoro pretvorili u glavnu napadačku i defanzivnu vojsku Carstva. Druga vrsta vojske koju je Konstantin konačno definisao je bio *limitanei*. Prve podatke o promjenama normalnog sastava legija nalazimo u Konstantinovo vrijeme 325. godine. U zakonu iz 325. godine razlikuju se tri klase trupa: *comitatenses*, *ripenses* i *cohortales*. Nije jasno da li su tada ove trupe dobile ime *limitanei*

³³² Posevac, 2002, 35.

³³³ Mesihovic, 2015, 2196.

³³⁴ Grupa autora, 2007, 649.

³³⁵ Blois, Spek, 1997, 283.

³³⁶ Dunstan, 2011, 439.

³³⁷ Mesihović, 2015, 2197-2198.

³³⁸ Dunstan, 2011, 439.

koje je podrazumijevalo sve trupe stacionirane na limesu, ali su u 4 stoljeću još uvijek napuštale stalna mjesta borile se sa pokretnim trupama u ekspedicijama³³⁹ Pripadnici *comitantes* morali su ispunjavati više fizičke standarde od pripadnika *Limitanei* ali su imali pravo ranijeg penzionisanja. *Comitatenses* su često pojačavana dodavanjem strnih trupa koje su se nazivale *foederali* ili *auxilia*. Po završetku kampanje ove trupe bile su raspuštene.³⁴⁰

Nakon bitke kod Milvijskog mosta 312. godine Konstantin je rasformirao Maksencijeve proterijance, a nakon bitke kod Krizopolja 324. godine se može smatrati krajem pretorijanaca. Kao nove garde formirale su se *Scholae Platinae*, jedinice konjice koje su brojale po 500 vojnika. Lična garda su bili *candidati*.³⁴¹ Ukidanje pretorijanske garde nije izazvalo velike vojne gubitke Carstvu, ali je politički bila neophodna zbog pretorijanskog produciranja političkih nereda.³⁴² Dioklecijan je počeo a Konstantin je završio proces stvaranja vojvoda, visokih vojnih oficira, koji su komandovali u graničnim jedinicama u provincijama ili grupi provincija.³⁴³ Umjesto pretorijanske garde, koja je pod Dioklecijanom bila brojno smanjena, sada se pojavljuju posebne dvorske jedinice (*domestici*).³⁴⁴

Pogranične trupe su ostale pogranične trupe. Pod Konstantinom, još više pod njegovim nasljednicima, ova vojska je sadržala sve veći broj germanskih plaćenika. Bili su dobri a jeftini, a zemljoposjednici i kurijalci su prepuštali samo najslabije elemente sa svojih teritorija vojsci. Oni su radije zadržali sposobne, dobro obučene ljude na poslu na svojim posjedima. To su mogli učiniti jer je Dioklecijan vezao zemljoradnike za tlo. Zemljoposjednici su imali alternativu da plate novac umjesto da snadbijevaju regrute. Taj novac se iskorištavao za zapošljavanje Njemaca. Vojska i oficiri koji su se uzdigli iz njenih redova su posljedično uključivali sve više Njemaca.³⁴⁵ Barbarizacija rimske vojske bila je neminovna posljedica depopulacije u unutrašnjosti Rimskog carstva. Uzimanje barbara u vojsku je imalo dvije prednosti, vojska je mogla zadržati dovoljan broj ljudi i slabljenje barbara uz granicu uzimajući najvitalniji dio stanovništva u vojsku Carstva. Spašavanje države je bilo bitnije od spašavanja rimske nacionalizacije. Konstantin je, kako se čini prvi car koji je kao konzule postavio ljude barbarskog porijekla.³⁴⁶ Zapravo, on je vodio vrlo liberalnu politiku prema okolnim barbarskim narodima. Tako je u provincijama Trakija, Italija, Makedonija i Ilirika naselilo se 300 000

³³⁹ Southern, 2001, 272-273.

³⁴⁰ Lenski, 2007, 331.

³⁴¹ Lenski 2007, 328.

³⁴² Buckhardt, 1949, 342.

³⁴³ Dunstan, 2011, 439.

³⁴⁴ Maškin, 1951, 391.

³⁴⁵ Blois, Spek, 1997, 283.

³⁴⁶ Bruckhardt, 1949, 343.

Sarmaćana koji su nešto prije se oslobodili vlasti svojih gospodara.³⁴⁷ Također, bitno je navesti da su vojnici bili posebna pozicija u socijalnoj hijerarhiji rimskog svijeta. Starješine i vojnici su poticali iz najrazličitijih zajednica, redova i rangova ali su ulaskom u vojsku otuđili su od svojih matičnih slojeva i nisu zastupali njihove interese.³⁴⁸

6.2. Osnivanje Konstantinopolja

Grad Rim, koji je bio sjeme nastanka rimske države, je širenjem Carstva postajalo marginalno područje udaljeno od svih glavnih putnih pravaca. Uspješni cezari i augusti ne borave u Rimu nego u graničnim područjima zajedno sa vojskom. Na karti rimskog svijeta prikazanoj na zidovima škole u Antunu vidimo naznačene predjelom gdje borave augusti i cezari: Egipat, Afrika, Britanija, Batavia dok je Rim bio potpuno zanemaren.³⁴⁹

Ipak u vrijeme Dioklecijana bilo je nezamislivo da car živi bez prijestolnice jer car nije mogao biti običan general nego je bio živući bog. Dioklecijan je za novu prijestolnicu uzeo Nikimediju, dok je Konstantin odlučio da osnuje novi grad Konstantinopolj. Sam izbor lokacije za novi grad pokazuje najveće državno umijeće Konstantina. Vojna prevlast zapada nad istokom bila je previše velika da bi nova prijestolnica bila na istoku. Tako je *Bizantium* bio smješten na europskoj strani moreuza bio je jedino mjesto koje je dovoljno istočno i zapadno. Ovo je bilo posebno značajno za dvodijelno Rimsko Carstvo.³⁵⁰ Konstantinopolj je imao položaj isturenog ali lako branjivog mjesta. Bilo je dovoljno blizu najosjetljivijim granicama Carstva, Dunavu i istočnoj granici prema Perziji gdje je jačalo Perzijsko Carstvo. Pored praktičnih razloga za promjenu prijestolnice Carstva na Konstantina je sigurno uticalo i to što je Rim iako je proglašen sjedištem pape i dalje ostao izrazito paganski grad.³⁵¹ Potisnuti „stari Rim“ novi grad je najavio rastuću prevlast helenističkog istoka.³⁵² Posjedovao je sjajnu luku i počivao na velikoj kontinentalnoj liniji razdvajanja Bospora.³⁵³ Pored toga, Bizantium nije bio jedina opcija Novog Rima, kao opcije se javljaju Serdica, Sirmium i Solun.³⁵⁴ Treba istaknuti da je Konstantinopolj u svom vrhuncu bio centar bogatstva i moći tada podjednako uticajan kao što su danas Vašington, Pariz, New York, Tokio ili London. Mitovi koji su se gomilali oko

³⁴⁷ Mommsen, 1996, 378.

³⁴⁸ Mesihović, 2015, 2194.

³⁴⁹ Von Dam, 2008, 35.

³⁵⁰ Mommsen, 1996, 380.

³⁵¹ Grupa autora, 2007, 651-652.

³⁵² Veh, 1976, 34.

³⁵³ Bunson, 2002, 144.

³⁵⁴ Mesihović, 2015, 2221.

ovog grada je bila ideja o nekoj tajanstvenoj i egzotičnoj zemlji čuda koja „lebdí negdje između jave i sna“.³⁵⁵

Zosim prenosi da je Konstantinu Rim bio neukusan, jer ga je podsjećao na njegovu ženu i dijete koji su postali žrtve njegove divlje ogorčenosti. Bilo mu je nelagodno u palati Palatin čije je kamenje nagovještavalo ubistvo i iznenadnu smrt i čiji su zidovi bili svjesni nebrojnih izdaja.³⁵⁶ Konstantin je otvoreno pokazao da Rim nije prijestolnica države zbog čega će i podići novi grad – Konstantinopolj. Građenje novog grada Konstantin je započeo poslije pobjede nad Licinijem 324. godine. Po broju stanovnika dostigao je Rim tek jedno stoljeće poslije.³⁵⁷ Grad je osnovan 11.5.330. godine. Ceremonija je počela gradnjom zapadnog zida.³⁵⁸ Prema legendi Konstantin je lično izašao iz grada sa kopljem u ruci zaustavši se tek kada mu je božiji glas rekao da je izmjerio dovoljno površine. Takve priče održale su Konstantinov lični osjećaj duga prema bogu kršćana.³⁵⁹ Grad je preimenovan u Konstantinopolj u njegovu čast. Jako utvrđen i obnovljen grad nosi je naziv „Novi Rim“, ali mu je nedostajala puna ustavna prava starog Rima do 340.godine. Većina stanovništva govorila je grčki jezik, iako je vladajuća klasa upravljala državnim poslovima na latinskom jeziku.³⁶⁰

Euzebije je primjetio da je Konstantin „očistio grad od idolopoklonstva svake vrste“ i posvetio ga „Bogu od mučenika“.³⁶¹ Pravi razlog osnivanja grada 324. godine je da se lahko nadgleda i nadzire carstvo koje se smatralo tada vojno najosjetljivijim. Novi, tek osnovani grad se po svemu ugledao na Rim. Tako je imao sedam brežuljaka, četrnaest gradskih četvrti, Forum, Kapitol, senat, područje sa istim povlasticama koje je bilo i u Rimu koje je nastavilo koristiti italsko pravo (*ius Italicum*). Jedina razlika je što Konstantin nije imao ni magistrata, ni konzuma ni perfekta grada. On je izgradio crkve posvećene svecima čija su imena podsjećala na neoplatoničke pojmove više nego na kršćanske, na primjer na svetu Sofiju (Mudrost), svetu Irenu (Mir). Također je počeo sa izgradnjom crkve Dvanaestorice apostola pokraj kojeg je izgradio Mauzoleum u kojem je kasnije pokopan.³⁶² Također, izgradio je i dva paganska hrama posvećena Dioskuri i hram posvećen božici Tihi, zaštitnici grada.³⁶³ Stanovnici su također

³⁵⁵ Hariss, 2007, 2.

³⁵⁶ Firth, 1905, 257.

³⁵⁷ Mirković, 2003, 195.

³⁵⁸ Bruckhardt, 1949, 347.

³⁵⁹ Bunson, 2002, 144.

³⁶⁰ Dunstan, 2011, 440.

³⁶¹ Odahl, 2007, 103.

³⁶² Povijest 4 knjiga, 2007, 651.

³⁶³ Bruckhardt, 1949, 352.

imali ista prava kao i stanovnici Rima što znači da su bili oslobođeni zemljoposjedničkih nameta. Konstantin je, pored toga, žito besplatno dijelio stanovništvu.³⁶⁴

Za razliku od drugih prijestolnica koju su podizali drugi tetrarsi za novoosnovani grad namijenjena je posebna značajna uloga. Pored spomenutih izgrađenih građevina podignute su i nove zidine, proširen je hipodrom, napravljena nova javna kupatila i proširena nova mreža puteva.³⁶⁵ Konstantin je pozvao sve velike majstore i umjetnike tadašnjeg doba, drvena građa je bila dovučena sa obala Crnog mora, dok je bijeli mramor dovučen sa Mramornog otoka. Također, Konstantin je naredio da upravnicima svih gradova umjetnička djela pošalju u Konstantinopolj. Pored toga želio je organizirati škole gdje će u liberalnom duhu biti odgajani novi arhitekti i umjetnici.³⁶⁶ Također, ovo nije bilo dovoljno Konstantinu pa je vjersku sliku novog grada upotpunio izgradnjom velikog kipa u centru foruma gdje je sebe prikazao kako drži globus i žezlo dok mu sunce ide od njegove glave, što je prilično jasna slika Konstantinovog starog božanstva Sol Invictus.³⁶⁷ Ovi detalji vezani za prve godine podizanja Konstantinopolja potvrđuje tezu da je proces postajanja kršćaninom u slučaju Konstantina bio postepen, i da se Konstantin dugo vremena nije odricao i „paganskih“ simbola. Kako bi se komemoriralo osnivanje istočne prijestolnice izdata je 330. godine serija novčića koja prikazuje osnivanje Konstantinopolja. Grad je stavljen pod zaštitu svetih kršćanskih relikvija kao što su „istinski krst“ „Mojsijev štap“ i slično.³⁶⁸ Ilustrujući religioznu ambivalentnost tog doba, car je nekoliko starih hramova ostavio netaknutim ali je jasno namjeravao da Konstantinopolj bude pretežno kršćanski i da funkcioniše kao crkveni centar. Carigrad je na kraju postao središte patrijarha, koji se vjekovima borio sa papom.³⁶⁹

Konstantinopolj je imao obilje kuća, manastira, crkava i palata izgrađenih u kolosalnim razmjerama „da nitko povjerovao ne bi da je to istina da nije vidio svojim očima“. Područje ograđeno zidinama imalo je 30 000 hektara i unutar tog područja živjelo je stanovništvo koje je brojalo stotine hiljada stanovnika.³⁷⁰ Bogate zgrade koje krase ovaj spektakularan grad uključivala je ogromnu carsku palatu izgrađenu duž terasastog brda. Izgradio je biblioteke i napunio je knjigama na grčkom i latinskom jeziku. Konstantin je naredio pljačkanje hramova

³⁶⁴ Grupa autora, 2007, 653.

³⁶⁵ Lenski, 2007, 77.

³⁶⁶ Gibbon, 1989, 605.

³⁶⁷ Lenski, 2007, 77.

³⁶⁸ Mesihović. 2015, 2222-2223.

³⁶⁹ Dunstan, 2011, 440.

³⁷⁰ Hariss, 2007, 6.

i svetišta duž istočnog Mediterana kako bi dobio umjetnička djela za uljepšavanje gradskih ulica i trgova.³⁷¹

Izgradnja i uspostavljanje novog grada privlačila je veliki broj podanika iz drugih dijelova Carstva, prije svega veliki broj senatora, državnih činovnika. Dolazili su prvenstveno iz Rima ali i iz drugih istočnih provincija koji su vjerovatno došli na poziv samog carska. Ti ljudi su zapravo vidjeli da blizina cara donosi svoju priliku za profit. Pored njih dolazili su i razne skupine trgovaca, majstora i sluga.³⁷² Po uzoru na stari Rim lokalne vlasti su stanovništvu pružale razne oblike zabave, i dovozili su besplatne žitarice stanovništvu iz Egipta. Trgovački brodovi sa Crnog Mora i Mediterana iskoristili su upotpunosti prednost odličnih luka. Prvenstveno zbog dvije zaštićene luke u uskom, zakrivljenom zaljevu kasnije nazvan Zlatni rog.³⁷³ Prema legendi, nakon što je Konstantinopolj inaugurisan 330. godine, Konstantin se savjetovao sa poznatim astrologom Vetijem Valensom, da otkrije koliko će grad trajati. Odgovor je bio vrlo precizan: tačno 696. godine. Kada je došla 1026. godina ništa se nije desilo, što je postala duboka crta pesimizma u bizantskom karakteru.³⁷⁴

Njegova odluka o uspostavi novog sjedišta Carstva na istoku bilo je svakako u vezi sa njegovom vjerskom politikom ali i sa položajem trgovačkim putevima, mogućnostima kontrole plovidbe tjesancem, lakim i brzim pristupom dunavskim provincijama kao i uvijek nemirnoj istočnoj granici.³⁷⁵ Dakle Lokacija Carigrada se pokazala strateški najpogodnijom jer je sa dvije strane čuvana od mora a na trećoj zaštićen ogromnim utvrđenjem. Time je Konstantinopolj bio gotovo neosvojiv.³⁷⁶ Zosim, grčki povjesničar koji je vjerovatno živio na početku 6. stoljeća bio je autor djela od Augusta do Alariha. U tom djelu opisao je i osnivanje „drugog Rima“ *...U namjeri da Rimu suprotstavi jedan grad koji bi mu bio protuteža i gdje bi mu bilo zgodno izgraditi svoju palaču.. Privukao ga je položaj tog grada, te je donio odluku da ga proširi koliko god je to bilo moguće kako bi zadovoljio potrebe carskog sjedišta... On je silno povećao Konstantinopolj, a nasljednici koji su taj grad uzeli za svoje sjedište okupili su u njemu brojno stanovništvo od ljudi koji su pristigli iz svih krajeva kako bi se bavili vojnim, trgovačkim i drugim djelatnostima...*³⁷⁷

³⁷¹ Dunstan, 2011, 440.

³⁷² Gibbon, 1789., 608.

³⁷³ Dunstan. 2011, 440.

³⁷⁴ Hariss, 2007, 149.

³⁷⁵ Posevac, 2002, 36.

³⁷⁶ Dunstan, 2011, 440.

³⁷⁷ Povijest knjige 4, 2007, 653,

7.0. Smrt Konstantina Velikog

Konstantin je predosjećao svoju smrt i zato je unutar crkve Svetih apostola u Konstantinopolju dao tajno pripremiti svoju grobnicu. Uskoro, nakon Uskrsa, Konstantin je pao u postelju i bio je teško bolestan. Zato je napustio Konstantinopolja i uputio se u Helenopolis koji je imao toplice. Tako je u crkve svoje majke Konstantin molio i saznao za svoju smrt. Odlučio se vratiti u svoj osnovani grad ali je uspio doći samo do Nikimedije. On je okupio biskupe iz obližnjih gradova rekavši im da želi biti kršten u rijeci Jordan. Međutim, iako je ovakva želja bila nemoguće, arijanski episkop Eusebije iz Nikimedije ga je na samrtni krstio. Ubrzo nakon toga je umro, te je sahranjen u Crkvi svetih apostola u Konstantinopolja.³⁷⁸ Kada su njegovi kapetani došli da se pozdrave sa njim, plačući kako će ubrzo izgubiti svog poglavicu, on im je rekao da je imao sigurnost od njih i da je njegova jedina briga da ubrza svoj put ka bogu. Želio je da umre i želja mu je uskoro bila ispunjena.³⁷⁹ Umro je prije podneva 22. maja 337. godine. Za prvog kršćanskog cara se ne može reći da je živio život u skladu sa kršćanskim normama, ali se to ne može reći ni za neke njegove nasljednike. Kršćanski pisci poput Euzebija i Laktancija su Konstantina nekritički veličali kao prvog kršćanskog cara. To je poprilično zamaglilo pokušaje realnog oslikavanja njegove osobe.³⁸⁰ Kao kršćanin bio je položen u Crkvi Svetih Apostola u Carigradu, i ubrzo postao poznat kao trinaesti apostol. Njegov odlazak, sinovi su obilježili novčićem sa motivom na kom on leti prema nebu u kočijama sa Božjom dužinom pozivajući ga na njegovu nebesku nagradu.³⁸¹

Konstantin je u mnogo čemu bio nastavljač Dioklecijana, samo hrabriji i odlučniji. Po riječima Julijana Otpadnika, on je bio inicijator svih prevrata. Kod Konstantina nije bilo onog rimskog konzervatizma koji je bio svjestan Dioklecijanu. Iako je Konstantin zakonodavno bio humaniji, ipak je on Carstvom upravljao despotski, okrutno se obračunavajući sa svakim neprijateljem. Među žrtvama njegove okrutnosti našli su se i njegov sin Krisp i žena Fausta i mnogi drugi prijatelji.³⁸²

Konstantinove reforme, osobito one u kršćanstvu, predstavljale su preokret u povijesti čovječanstva što su shvatili i „mnogi savremenici. Amijan Marcelin, desetljećima kasnije nazvao ga je „inovatorom koji je sve to pokrenuo“. Na vrstu obnove aludira sintagma koja se učestalo ponavljala na novčićima i natpisima „obnova stoljeća“. Tako je Konstantin vjerovao u nasljednu sukcesiju i bio je čvrstog uvjerenja kako je nužno očuvati jedinstvo Carstva.

³⁷⁸ Mesihović, 2015, 2238.

³⁷⁹ Firth, 1905, 313.

³⁸⁰ Posevac, 2002, 37.

³⁸¹ Odahl, 2007, 106.

³⁸² Maškin, 1951, 392

Međutim, on sam nije ništa jasno odredio u pogledu nasljedstva, smrt ga je sustigla prije nego je imao vremena da se time pozabavi.³⁸³ Konstantin je podvignut krštenju nag, skidajući svoj carski pupur, što je bio običaj u to vrijeme a kasnije je bio odjeven samo u bijele haljine koje su kršćanski obraćenici nosili sedmicu nakon krštenja.³⁸⁴ Konstantin je bio predmet intenzivnog ispitivanja od strane kasnijih generacija koje su htjele da ga prihvate za svoju stranu. Mnoge generacije su prihvatile Euzebijeve tvrdnje „dok su drugi poput Gibbona ga sudili nazvavši ga autokratom koji djeluje u ime kršćanstva. Također, mnogi su slijedili oštru kritiku Bruckhardata na račun Euzebija i sumnjali su u njegovu autentičnost.³⁸⁵

Zapravo, za Konstantina je reorganizacija bila teška po pitanju odvajanja starog i novog. On je u tome prikazan kao revolucionar ali i kao konzervativan.³⁸⁶ Reorganizaciju Carstva, koju je započeo Dioklecijan nastavio je na isti način Konstantin Veliki. Bilo je i daljeg razvoja pod njihovim nasljednicima. Ali ova dvojica su bili pravi osnivači Imperije, sistem koji je trebalo da opstane u istočnom polovini Carstva, više od jedanaest stotina godina. Dioklecijan i Konstantin su dali Imperiji, ako ne novi život barem novi zamah i novi početak.³⁸⁷ Sam Konstantin je bio proizvod tetrarskog sistema i u mnogo čemu se nije ponašao drugačije od svojih kolega i rivala. Nakon što je osigurao isključivu vlast, imao je korist od mnogih institucionalnih promjena koje su započete za vrijeme Dioklecijana, te je nastavio da ih konsoliduje u sistem koji je u suštini ostao stabilan do vladavine Justinijana. Međutim, Konstantinovo promicanje kršćanstva i njegovo lično usvajanje kršćanske vjere su imali velike posljedice u budućim vjekovima.³⁸⁸ Pravoslavna crkva priznaje Konstantina kao sveca. Helena je ne samo svetica za pravoslavne kršćane nego i za rimokatolike i angloamerikance. Trijumf kršćanstva bio je jedan od najznačajnijih preokreta u historiji. Crkva je već bila moćna sila u rimskom društvu kada je Dioklecijan oslobodio državu protiv nje i njenu sposobnost da preživi samo Veliki progon učinio jačim. Bilo je potrebno pronaći neki način da se pomiri rimska država, što je, u suštini, bila država u državi. Konstantin je bio put. On je promijenio kršćanstvo od manjinske religije do dominantne kulturne sile Zapada svijeta.³⁸⁹

³⁸³ Povijest knjiga 4, 2007, 655.

³⁸⁴ Krštenje je zauzimalo posebno mjesto u životu vjernika i omogućavalo je službeni prijem u kršćansku zajednicu. Kršćani tog vremena obično su odgađali krštenje do smrti. Takva se praska smatrala da primaocu dopušta da umre bez grijeha koji bi inače mogli biti počinjeni nakon njegove primjene. Tako su kršćani na krštenje u posljednji trenutak gledati kao na put do svog vječnog spasenja. U slučaju Konstantina koji je bio krv za smrt svoje žene Fauste i sina Krispa odlaganje se moralo činiti razumnim. Dunstan, 2011, 442.

³⁸⁵ The Cambridge Ancient History, Volume XII, 2008, 107.

³⁸⁶ Dorries, Hermann, 1972, 126.

³⁸⁷ Firth, 1905, 330.

³⁸⁸ The Cambridge Ancient History, Volume XII, 2008, 109.

³⁸⁹ Strauss, 2012, 290

ZAKLJUČAK

Društveno-politička stvarnost rimskog doba prožeta je etapama razvoja i prilagodbe sistemu koji je tada bio nametnut. Takve promjene diktirali su ljudi od moći, vladari koji su svojim djelovanjem donosili promjene shodno potrebama ili vlastitim ambicijama. Sve do pojave dominata, Rimaska Država je imala svojevrstan, autentičan smjer kretanja. Međutim, Dioklecijanove promjene a ponajviše Konstantinove, donijele su novi talas promjena. Politička struja je bila okrenuta prema novim pitanjima, poljuljavši čak i osnove postulate na kojima se temeljila Rimaska Država. Pitanje vjere za Rimljane je od nastanka bila osnovna komponenta svakog vladara ali i pojedinca općenito. Sada je i ona dovedena pod novi okvir vlasti koji će uticali, ne samo na historiju Rimskog Carstva, nego i historiju euromediterranskog područja uopće.

Takva slika rimskog doba imala je svoje početke još i prije vladavine Dioklecijana, međutim, njegove reforme su otvorile put ka novom, do tad nepoznatom režimu. Dioklecijan je, kada je postao vladar uspostavi sistem tetrahije, vladavine četvorice careva. Ovakav režim je značio da sada na vlasti postoje dva cezara, koji su stariji i dva augusta koji su mlađi. Cilj je bio da augusti zamjene cezare sa vlasti nakon dvadeset godina. Ovim se željela postići kontrola nad čitavim Carstvom ali i da se stvori neka vrsta nasljedne „monarhije“. Ovakav oblik vladavine je pokazao svoje nedostatke ubrzo nakon smrti Dioklecijana, kada je Konstantin u želji da bude jedini vladar, porazio svoje kolege sa vlasti. Dioklecijan je odmah po dolasku na vlast krenuo u reformu administrativnih, poreskih, socijalnih, vojnih ali i vjerskih pitanja. Iako je u svakoj od njih udario temelje za buduće generacije, pitanje vjerskih tolerancija je ono koje je uvijek bilo sporno kada se spomene ovaj car. Njegova politika je bila neprijateljski nastrojena gdje je u nekoliko navrata izdavao edikte protiv kršćana. Njima je zabranjivao ispovijedanje vjere, slobodu, ugnjetavajući ih i paleći im vjerske objekte i knjige. Zapravo je ovakva politika koju je vodio Dioklecijan trajno obilježila spomen na njegovu vladavinu. Pored toga, za njega se veže i dominat kao oblik vlasti u kome je dominus bio glavni, inkarnacija boga, ispred koga se klanja i ko je bio iznad svih. Pojavi dominata su prethodili određeni uslovi kao što su, na primjer, tetrahija, novi administrativni postulati i slično.

Dakle, nakon smrti Dioklecijana, Konstantin će uraditi sve da porazi svoje kolege sa vlasti kako bi se dočepao jedinstvene moći. Njegova vladavina je obilježena učvršćenjem sistema koji je započeo Dioklecijan i sprovođenjem u praksu administrativnih ali i vojnih reformi. Za lik Konstantina Velikog se veže i osnivanje grada Konstantinopolja, koji je izabran kao odlično strateško mjesto za odbranu Carstva. On je od tada postao sjedište Carstva sa svim

karakterističnim obilježjima koje je imao i Rim. Dakle, Rim je izgubio svoj nekadašnji ugled i više nije bio središte i osnova države sada se Konstantin odlučio za lokaciju koja je pogoduje blizini najosjetljivije granice istoka, Dunavu ali i istočnoj granici prema Perziji.

Konstantin Veliki je prvi car u historiji Rimskog Carstva koji je kršćanstvo proglasio službenom religijom Rima i dozvolio slobodno ispovijedanje. Za cjelokupnu historiju rimskog carstva, ali i kršćanstva, to je predstavljalo prekretnicu za dalje širenje vjere. Sloboda koju je Konstantin dao kršćanima je bila prvi korak ka srednjovjekovnoj moći crkve. Konstantin je sazvaio prvi ekumenski koncil u Nikeji 325. godine kako bi riješio pitanja neslaganja u Crkvi. Glavno pitanje je bilo ima li Sin istu ili sličnu bit sa Ocem. Značaj ovog sabora se ogleda u tome da su se prvi put okupili biskupi iz Crkve kako bi se dogovorili oko doktrine. Također, prvi put je i car odigrao vodeću ulogu u sazivanju sabora, te je upotrijebio svoju moć u provođenju odluka sabora. Kršćanstvo je sa Konstantinom dobilo novu dimenziju u državi i definitivno je ostavilo dubok pečat na kasnije događaje ne samo za crkvenu historiju nego cjelokupnu historiju čovječanstva.

Društveno-političke promjene koje su izazvane vladavinom ova dva *dominusa* su predstavljale prekretnicu za Rim. Sada je carstvo bilo pod palicom gospodara nad svojim podanicima. Jedan dio vojske je bio dobro utvrđen u unutrašnjosti carstva za pratnju cara, dok je drugi dio čuvao mir na granicama. Uvedena je služba vojnih načelnika, dok su perfektima pretorija oduzete vojne oblasti nakon čega su postali najviši civilni službenici. Također, pretorijanci su raspušteni, te su uspostavljene dvije nove službe na dvoru, načelnik službe i kvestor. Sprovedena je i monetarna reforma – počeo se kovati zlatnik koji je postao glavna moneta u carstvu. Povrh svega iako je Dioklecijan zabranjivao ispovijedanje kršćanstva, Konstantin je politikom mira dao slobodu i legitimitet kršćanima u državi. Time su ova dva *dominusa*, postavili temelje za novi sistem vlasti i moći sada, zasnovan na novim temeljima. Opet, tražeći vjersku potvrdu otvorili su put ka novim događajima i novim bitkama koje će njihovi nasljednici voditi. Zasigurno je društveno-politička slika, nakon smrti Konstantina Velikog razlikovala od one prije početka vladavine Dioklecijana. Stoga je njihov doprinos neosporan u historiji rimske države, kršćanske historije ali i cjelokupne historije čovječanstva.

Summary

It is clear that with the emergence of Diocletian and Constantine, Roman history took a new direction. It should not be forgotten that even before their reign, circumstances led to the recognition of monotheistic religion in the Roman Empire. The connection between these two rulers demonstrates a clear picture of the intermingling and complementing of social and political changes. These changes are reflected in comprehensive reforms of the administrative, judicial, economic, military, and religious systems. New rules were enacted into law, and it was only a matter of who would implement them. In this case, Diocletian initiated them, and Constantine completed them. The religious question and the recognition of Christianity by Constantine represent the most important aspect of these two rulers. In fact, it became synonymous, especially for Constantine. The religious question has two completely contrasting parameters. It ranges from complete prohibition, violence, and persecution, as carried out by Diocletian, to acceptance, respect for rights, and granting freedom by Constantine. In addition, Constantine did something that no ruler had done before. He became a Christian and opened the way for free preaching in the Roman state. He introduced monotheism to a previously entirely pagan state. Their interplay is reflected in the path that was paved for a new religion. That is why Diocletian and Constantine are very important in the social and political changes of that era. However, the other changes that occurred are not any less important. Their complete restoration of the system is of great significance for the later history of Rome. They laid the foundations by which many would be guided.

Biografija

Balija Nejra (rođ. Muhamedagić) je rođena 22.09.1996. godine u Visokom. Nakon završene osnovne škole upisuje “Gimnaziju Visoko” u Visokom. Školske 2015/2016. obrazovanje je nastavila na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, Odsjek za historiju gdje je tri godine kasnije i diplomirala. Godine 2018. odbranila je diplomski rad pod nazivom “Bošnjaštvo fra Antuna Kneževića” pod mentorstvom prof.dr. Radušić Edina. Master studije upisala je na istom fakultetu. Tokom 2017/2018. godine bila je aktivan član udruženje “Mapa Kulture” u Sarajevu. Bila je članica International students of history association (ISHA) Sarajevo.

Od 5. do 6. decembra 2018. godine prisustvuje seminaru za studente *Comparing the Holocaust, Genocide and Mass atrocities* koji je organizovan od strane Memorial de la Shoah i Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Također, učestvovala je na niz radionica koje je organiziralo Udruženje EuroClioHIP (Udruženje profesora i nastavnika istorije/historije/povijesti Bosne i Hercegovine). Na trening seminaru za nastavnike historije Ratovi 1990-tih u učionici – Kako podučavati podijeljenu historiju za zajedničku budućnost je učestvovala 6. jula 2019. godine. Također učestvovala je i na seminaru „Alternativni kurikulum za historiju/istoriju/povijest u Bosni i Hercegovini-doprinos promoviranju humanizma u nastavi historije i suočavanje sa bosanskohercegovačkim kontroverzama.“ Na ovom seminaru je direktno sudjelovala u radionici pod nazivom „Bila jednom jedna kraljica“

Iste godine u organizaciji Filozofskog fakulteta u Sarajevu učestvovala je na radionici u okviru projekta University Peace Hubs: *Peace-building Pedagogies in Higher Education (United Kingdom, Rwanda, Colombia, Bosnia and Herzegovina)*. U okviru ove radionice pisala je o Franjevačkom samostanu u Visokom i njegovom značaju za kulturno-historijsko nasljeđe.

Također, objavila je prikaz knjige: Edin Radušić, *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od 1857. do 1878. godine: Od branitelja i zaštitnika do tužioca i sudije*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2013 u Rostra: časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru, Vol. 11. No. 11. 2021, 239-241. Pored navedenog, bila je dopisnik za portale (kao što je intelektualno.com, posjeti.ba) te je pisala o aktuelnim historijskim temama i važnim temama za bosanskohercegovačku historiju.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori:

1. Eusebius, *Historia ecclesiastica* (ed. G. BARDY), SC 31, 41, 55, 73, Paris 1952, 1955, 1958, 1960.
2. Eusebius, *De vita Constantini* (ed. B. BLECKMANN – H. SCHNEIDER), FC 83, Turnhout 2007.
3. Eusebius, *Church History*, Vol. 1. Edited by Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1890.)
4. Laktancije, *O smrtima progonitelja* (ed. N. CAMBI), Split 2005.
5. *The Scriptorum Historiae Augustae* (ed. D.MAGIE), LCL, Cambridge (Mass.), 1932.

Literatura:

1. ABBOT, 1901: Abbott, Frank Frost, *A history and description of Roman political institutions*, Gin, Boston.
2. BLOIS, SPEK, 1997: L de Blois, R.J. Van der Spek, *An introduction to the ancient world*, Routledge, London.
3. BUNSON, 2002: Matthew Bunson, *Encyclopaedia of the Roman Empire*, Facts On File, Inc, New York.
4. BURCKHARDT 1949.: Jacob Buckhardt, *The Age of Constantine The Great*, Routledge and Kegan Paul Limited, London.
5. CAMERON, 1993: Cemeron Averil, *The later Roman Empire: AD 284-430*, Mass-Hardvard University Press, London.
6. COWAN, 2016: Ross Cowan, *Melvin Bridge AD 312, Constantines battle for Empire and Faith*, Osprey Publishing, London.
7. DUNSTAN, 2011: William E. Dunstan, *Ancient Rome*, Rowman I Littlefield Publishers, Inc, New York.
8. DOERRIES. 1972: Hermann Doerries, *Constantine The Great*, Harper I Row, New York
9. ERMATINGER 2004.: James W. Ermatinger, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Greenwood Press, London.
10. FERLUGA,1957: Jadran Ferluga, *Bizantijska uprava u Dalmaciji*, SANA, Beograd
11. FIRTH, 1905: John B. Firth, *Constantin The Great - The reorganisation of the Empire and the triumph of the church*, G. P. Putnams sons, London.

12. GIBBON, 2001: Edward Gibbon, *History of the Decline and fall of the Roman Empire*, Volumes 1-6, eBookMall, London.
13. GOLDSWOTRHY, 2003: Adrian Goldsworthy, *The complete Roman Army*, Thames I Hudson, London.
14. GOLDSWORTHY, 2000: Adrian Goldsworthy, *Roman warfare*, Cassel, London.
15. GRBEŠIR, 2007: Grgo Grbešić, *Progoni kršćana, napose u Dioklecijanovo doba*, Diacovensia: teološki prilozi, vol 15, No 1. 2007, Đakovo
16. GRUPA AUTORA 2014: Grupa autora, *Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta*, Filozofski fakultet, Sarajevo .
17. HARRIS, 2007: Jonathan Harris, *Constantinople: Capital of Byzantium*, Continuum, New York.
18. JONES – MARTINDALE – MORRIS 1992.: A. H. M. Jones, J. R. Martindale & J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, volume I, AD 260 – 395, Cambridge: Cambridge University Press.
19. KELLY, 2006: Christopher Kelly, *The Roman Empire, A Very Short Introduction*, University Press Oxford, New York.
20. KENT, ROLAND, 1920: Kent, Roland G, *The Edict of Diocletian Fixing Maximum Prices*, University of Pennsylvania, Pennsylvania.
21. LEADBETTER, 2009: Bill Leadbetter, *Galerius and the will of Diocletian*, Routledge, London.
22. LENSKI 2005. : Noel Lenski, *The age of Constatine*, Cambrige University press.
23. MACMULLEN 1990: Ramsay Mac Mullen, *Changes in the Roman Empire*, Princeton University Press, New Jersey .
24. MASON, 1876: Arthur James Mason, *The Persecution of Diocletian, a historical essay*, Cambridge: Deighton Bell and Co, London.
25. MATSON ODAHL, 2004: Charles Matson Odahl, *Constantine ant the Christian empire*, Routledge, London and New York.
26. MATSON ODAHL, 2007: Charles Matson Odahl, *Constantine the Great and Christian Imperial Theocracy*, Connestions: European Studies Annual Review, 3, 89-113.
27. MAŠKIN 1951.: N. A. Maškin, *Historija starog Rima*; Naučna knjiga, Beograd.
28. MESIHOVIĆ 2015: Salmedin Mesihović, *Orbis Romanus – Edicija XII stoljeća Rimskog Carstva*, autorsko izdanje, Sarajevo.
29. MIRKOVIĆ, 2003: Miroslav Mirković. *Rimska država u doba principata i dominata (27. Pr. Hr - 337. n.e.) Od Augusta do Konstantina*, Dosije, Beograd.

30. MOMMSEN 1996: Theodor Mommsen, *A History of Rome under the Emperors*, Routledge, London.
31. POSAVEC, 2014: Vladimir Posavec, *Konstantin Veliki, Latina et Graeca*, Nova serija 24-2014, Zagreb.
32. POTTER 2006.: David S. Potter, *The Roman Empire at Bay, AD 180 – 395*, Taylor & Francis e – Library.
33. POTTER 2004: David S. Potter, *A companion to the Roman Empire*, Blackwell Publishing.
34. POVIJEST, 2007: *Povijest, knjiga 4*, biblioteka jutarnjeg lista, Zagreb.
35. RAY, 1999: Stephen K Ray, *Upon this Rock, St. Peter and the Primacy of Rome in Scripture and the Early Church*, Igantius Press, San Francisce.
36. RESS, 2004, Roger Ress, *Diocletian and the Tetrarchy*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
37. SCARRE, 1995: Chris Scarre, *Historical atlas of Ancient Rome*, The penguin group, London.
38. SOUTHERN 2001.: Pat Southern, *The Roman Empire from Severus to Constantine*, Routledge, London.
39. SOUTHERN 2004.: Pat Southern, *The Roman Empire from Servus to Constantine*, Taylor & Francis e – Library.
40. STEPHENSON 2011. : Paul Stephenson, *Constatine unconquered emperor, christian vistor*, London.
41. STRAUSS, 2012: Barry Strauss, Ten Cedars, *From Augustus to Constantine*, Oxford University Press, London.
42. ŠAČIĆ, MESIHOVIĆ, 2015: Amra Šaćić, Salmedin Mesihović, *Historija Ilira*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.
43. THE CAMBRIDGE ANCIENT HISTORY, VOLUME XII *The Crisis of Empire A.D. 193 – 337*, 1992, Cambridge University Press.
44. THOMPSON 1999.: Glen L Thompson, *Trouble In The Kingdom: Church and State in the Fourth Century*, Presented at the History-Social Science Division Symposium, “The Christian, The Church and the Government,”Martin Luther College.
45. VAN DAM 2008.: Raymond Van Dam, *The Roman Revolution of Constantine*, New York: Cambridge University Press.
46. VEH 1976.: Oto Veh, *Leksikon rimskih careva od Augusta do Justinijana I (27.g.p.n.e.- 565.g.n.e.)*; Naklada Slap, Cirh.

47. WILLIAMS, 1985: Stephen Williams, *Diocletian and the Roman recovery*, Routledge, New York.

Linkovi:

1. <https://www.britannica.com/place/ancient-Rome/Diocletian>
2. <https://www.britannica.com/topic/dominus>
3. <https://www.britannica.com/biography/Lactantius> 3
4. <https://www.britannica.com/topic/Augustan-History>
5. <https://www.britannica.com/topic/Manichaeism>
6. <https://www.britannica.com/biography/Eusebius-of-Caesarea> 3
7. <https://www.britannica.com/biography/Arius>
8. <https://www.britannica.com/summary/Arianism>
9. <https://imperiumromanum.pl/en/roman-religion/sibylline-books/>